

Kopie uit "Indische fids - 11de jg. # 1889 - pag. 1297 etc -

1297

Het gebied der Kalana fat of vier Radja's in Westelijk Nieuw-Guinea.

DOOR

1889

F. S. A. DE CLERQ.

April 1888

Stichting Papua
Cultureel Erfgoed

DD / 140 / 40

Bij onderzoek te Tidore, hoever zich het gebied van den Sultan in Nieuw-Guinea uitstrekt, wordt dit aangeduid door een vaste uitdrukking, die bij wijze van overlevering bewaard bleef, nl.: *Kolano ngaroeha, gam sio, soa raha*, dat is: vier Radja's, negen negorijen en vier kampongs of wijken, zonder dat men in staat is juist op te geven, wat hieronder verstaan wordt.

Door navraag ter plaatse blijken het te zijn:

1°. de Vier Radja's van *Waigeoe, Salawati, Waigama* en *Misol*, op de gelijknamige eilanden gevestigd;

2°. de Negen Negorijen: *Omka* of *Amka, Wakaré, Wardo, Oesba, Bèsèr, Warfandoe, Mansèmbèr, Mar* en *Warsai*, waarvan de eerste vijf op *Waigeoe*, de andere op het tot *Salawati* behoorend deel der noordkust van Nieuw-Guinea gelegen zijn; en

3°. de Vier Kampongs of vier wijken: *Roembarpon, Roembarpoer, Roemansarai* en *Angkaradifoe* of *Anggradifoe*, oorspronkelijk op het eiland *Noemfor* aanwezig en thans meerendeels naar andere plaatsen verhuisd *).

*) Tot aanvulling van het bovenstaande teeken ik hier aan, dat de vier Noemforsche kampongs slechts door de tweede hand als een onderhoorigheid van Tidore beschouwd worden. De echtgenote nl. van een hoofd te *Waigeoe* zou naar het eiland *Noemfor* afgedreven en daar in het huwelijk zijn getreden. Haar man nam den titel van Radja aan en verdeelde zijn gebied in de vier genoemde wijken, en om die reden betitelen de Noemforeezen tot heden den Radja van *Waigeoe* als *mam foen* of *heer vader*. Van die vier wijken (wellicht ook stammen of geslachten te noemen) wonen op het eiland

Het is het gebied der Vier Radja's of *Kalana fat*, zooals zij in hun eigen taal heeten, met de aan hen ondergeschikte Negen Negorijen, dat ik in dit opstel nader wil beschrijven.

Van de wijze, waarop deze eilanden bevolkt werden, is niet veel met zekerheid bekend. Wat ik op mijn reis dienaangaande vernam, komt in het kort op het volgende neer.

Waigeoe is als het uitgangspunt te beschouwen. Dáár was vroeger een geringe bevolking gevestigd aan de oevers der *Tip Wagé*, zijnde een verbreding van straat Kaboei, die de eilanden Waigeoe en Gaman scheidt. Hiernaar heet het geheele eiland *Batan Wagé* en dezelfde naam is overgegaan op de binnensee in het oostelijk deel, werwaarts die bevolking later verhuisde. Denklijk om hun zielental te vermeerderen, gingen enkele hoofden er op uit, met het doel menschen van elders naar hun eiland te lokken, hetgeen hun vooral op Biak gelukte. Na eerst eenigen tijd te Mansinam nabij Doré verbleven te zijn, verspreidden die lieden zich over Waigeoe en Salawati. Intusschen leefde op Waigeoe een zeker hoofd, genaamd *Goerabési*, die een Tidoreesche boki, met name *Taibah*, huwde en den titel van Radja aannam of kreeg. Uit dezen echt sproten vier zoons. Op zekeren dag kregen de oudste twee twist over een schildpad, door den tweeden zoon met zijn harpoen gestoken, maar die de oudste beweerde aan hem te behooren, als van een door hem bezeten eiland afkomstig. Om dien twist te beslechten, werd des avonds een brandende fakkel aan het lichaam van de schildpad bevestigd en het dier losgelaten, waarop het naar het eiland van den oudsten zwom, en daarmede was het geschil ten voordeele van dezen beslist.

De tweede zoon, beschaamd over dien afloop, kwam met zijn beide jongere broeders overeen naar elders te verhuizen, waartoe niet lang daarna werd overgegaan. Van hun drieën vestigde zich één op *Salawati*, één op *Misol* en één op *Waigama*, zijnde deze volgorde ook die, waarnaar de belangrijkheid van elks gebied

zelf alleen nog de lieden van *Roembarpoer* in de kampongs *Nambèr* en *Waridoi*; die van *Roembarpon* zijn naar het eiland *Ambarpon* overgetrokken; die van *Roemansara* en *Angradifoe* verhuisden meer dan 50 jaren geleden naar Sorong en Salawati, waar zij zich met de aldaar wonenden vermengden. Door deze verspreiding hebben zij veel van hunne oorspronkelijkheid verloren en is eene afzonderlijke beschrijving niet wel mogelijk; wat de woorden beduiden, wist men niet te zeggen; de Radja van Waigeoe meende, dat *berpon* of *barpon* zooveel als *oud* beteekende.

wordt bepaald; terwijl de Radja van Waigeoe onder hen de eerste plaats bekleedt.

Die jonge Radja's en hunne volgelingen vonden op de genoemde eilanden een oorspronkelijke bevolking in het binnenland gevestigd, naar Moluksch gebruik meermalen Alfoeren of wilden geheeten, ofschoon onmiskenbaar van Papoewa-type, van wier herkomst niemand iets wist en die een andere taal sprak, waarom zij zich met haar niet vermengden maar aan het strand bleven wonen; het op den langen duur zóó ver brengende, dat de bergbewoners zich min of meer ondergeschikt aan hunne hoofden beschouwden, al weigerden zij ook den Islam te omhelzen.

De van Biak gehaalde lieden vormden de negen negorijen, nl.

1. Amka of Oemka	} aan de zuidkust van Waigeoe.
2. Wakaré	
3. Wardo	„ „ oostkust „ „
4. Oesba	„ „ noordoostkust van Waigeoe.
5. Bèsèr	„ „ zuidwestkust „ „
6. Warfandoe	} twee wijken van <i>Kasjoe</i> of <i>Sorong</i> onder Salawati.
7. Mansèmèr	
8. Mar	} thans aan de rivier <i>Wéwé</i> tegenover <i>Mios Soe</i> .
9. Warsai	

van welke echter de Oemka van Soepiori, de Oesba van Ansoes(?) en de Bèsèr van Sowek afkomstig zijn.

Nog heden weten zij tot welke streek of familie zij behooren, hetgeen de verplichting tot wederzijdsche hulp bij ontmoeting medebrengt.

Door het huwelijk van Goerabési wordt verklaard, hoe Waigeoe aan de Tidoreesche kroon kwam, hetzij dan vrijwillig of opgedrongen; en door de verhuizing zijner zoons is het duidelijk, dat de bevolking der vier radjaschappen met eenig dialectverschil en soms met gewijzigden klemtoon eenzelfde taal spreekt en zich als leden van één gezin beschouwt.

Of de zoogenaamde Alfoeren of bergbewoners het gezag van Tidore erkennen, zou ik niet durven verzekeren; wèl voldoen zij trouw aan hunne verplichting tot het opbrengen van belasting aan de Radja's, en daar zij overigens met de strandbewoners in goede verstandhouding leven, geeft dit nooit tot moeilijkheden aanleiding. Afwijkingen van deze lezing zijn niet zeldzaam, daar elk der Radja's er op uit is zich als den voornaamsten te zien aangemerkt. Zoo werd mij als eerste Radja van Waigeoe opgegeven zekere Kaitjil Kablasan, die de kust aldus zou

Waigama?

hebben genoemd, omdat de Mohammedaansche godsdienst (*agama*) door hem was ingevoerd. Op het eigenlijke Misol (*Sel Palékét*) ontkende men daarentegen dat Waigama tot de Kalana fat behoorde en werd beweerd, dat de vierde broeder zich met volgelingen te Kilmoeri op Ceram vestigde en Waigama slechts is bijgevoegd om de traditie van vier Radja's getrouw te blijven, terwijl de bewoners afkomstig zouden zijn van *Toei madéhé* in Loloda op Noordwest-Halmahera. Ik kan hieromtrent alleen zeggen, dat mij is opgevallen dat de Waigamers beter Ternataansch dan Tidoreesch kennen, hetgeen echter zijn oorzaak kan vinden in den omgang met handelaren of in gemakkelijke verplaatsbaarheid.

Van de Papoewa's van Biga heette het, dat zij van *Kawè* op Waigeoe afstammen, waar nog altijd familieleden van hen wonen; zij zouden dan met den vorstenzoon zijn meegekomen, maar hun oorspronkelijk geloof behouden hebben.

Te Sailolof had de Kapita-laoet nog een andere uitlegging, bewerende dat zijn bevolking eigenlijk haar oorsprong heeft van Wanim en Karabra op den vasten wal aan de westkust van Nieuw-Guinea, en derwaarts verhuisde kort na de vlucht der drie broeders van Waigeoe, welke zij aantreffen op de zuidwestpunt van Salawati en waaronder zich een dochter van den Radja van Waigeoe bevond, die hare broeders later gevolgd was en nu de echtgenoot werd van het hoofd dezer lieden. Toenmaals waren zij heidenen en eerst onder den Tidoreeschen Sultan *Tjiliati* omhelsden zij den Islam, hetgeen tevens strekte om den band met Tidore nauwer aan te halen. Daar zij op de plaats hunner nederzetting een alleenstaande *Erythrina picta*, *ldlof*, vonden, zoo noemden zij die *Saldlof* of *Saildlof*.

Ook van de namen Salawati en Misol is de beteekenis bewaard gebleven. *Salawati* is een verbastering van *séléwat*, zijnde *sélé* = *haven* of *reede*, en *wat*, een soort *Sonneratia*, die veel wordt aangetroffen in de nabijheid der aan de noordoostpunt gelegen negorij *Samté* of *Samaté*, de *pleisterplaats*, waar één broeder met zijn gevolg achterbleef. *Misol* beteekent: *voor anker gaan*, en doelt op het ankeren der prauwen bij een plek aan de oostkust, genaamd *Kafòpop*, sedert geheel verlaten maar nog altijd als de woonplaats der voorvaderen in eere gehouden ¹⁾.

ALGEMEEN OVERZICHT.

De drie grootste van de eilanden, die tot het gebied der Vier Radja's behooren, zijn *Waigeoe*, *Salawati* en *Misol*; welke namen met eenige wijziging oorspronkelijk slechts die van enkele kustgedeelten waren, doch tegenwoordig bij handelaren en hoofden algemeen als zoodanig bekend zijn, al drongen zij om licht verklaarbare redenen nog niet overal tot het volk door. Als verreweg het belangrijkste zullen *Waigeoe*, *Salawati* en *Misol* afzonderlijk worden behandeld.

Op deze volgen in grootte *Gag*, *Gaman* en *Mios Mansar*, die tot *Waigeoe* gerekend worden; verder *Batan Ta*, dat aan *Salawati* en eindelijk *Kafiaoe* dat aan *Waigama* behoort; ofschoon op *Gaman* na slechts tijdelijk bewoond, verdienen zij toch een korte vermelding.

Gag ligt het meest noordelijk en zal 1 □ mijl groot zijn: de oostkust vertoont een rij van heuvels van 2—500 voet, met enkele toppen meer binnenwaarts die denkelijk tot 1000 voet hoogte bereiken, alle steil in zee afdalende en kleine halfcirkelvormige bochten met nauweren ingang vormende, die men, zoo zij geheel gesloten waren, voor kraterwanden zou willen houden en het best te vergelijken zijn met den achtergrond van een Chineesch graf. In een dier inhammen aan den noordoosthoek stroomt een beekje, dat zoet water bevat, door een moerassigen bodem met veel sagoe-palmen, en het is vooral hier en op een andere plek aan de zuidkust dat visschers zich gaarne ophouden, om zich van sagoe en drinkwater te voorzien, of brandhout te kappen en wat boschproducten in te zamelen. Overigens is dit eiland onbewoond, al gebeurt het wel dat er enkele lieden maanden lang vertoeven wegens noodzakelijke herstellingen aan hunne vaartuigen en dan kleine aanplantingen van pisang en aardvruchten aanleggen ²⁾.

Tusschen *Gag* en *Kafiaoe* liggen de *Jèf Doif*, zijnde een groep van vier eilandjes, op de kaarten door de zonderlinge benamingen *Vlaming*, *Schoteroog*, *Klaarbeek* en *Kommerrust* aangeduid ³⁾.

Gaman begrenst het zuidwestelijk gedeelte van *Waigeoe* en wordt van dit eiland, als boven gezegd, door straat *Kaboei* en de *Tip Wagé* gescheiden. Bijzonderheden volgen hierachter ⁴⁾.

Mios Mansar is bezuiden *Gaman* gelegen maar niet bewoond: het heeft eene langwerpige gedaante van ± 1 mijl in de richting van O. naar W. Inhammen of baaien zijn er niet: de kusten dalen bijna overal steil in zee af en worden door

koraalriffen omgeven. In de taal der Vier Radja's heet het *Jèf Njè* ⁵⁾.

Batan Ta strekt zich benoorden Salawati uit en heeft een lengte van 10 mijlen bij naar verhouding geringe breedte. Het bestaat uit een aaneenschakeling van vrij hooge bergen, die dicht begroeid zijn. Hier en daar ziet men langs de kust enkele hutten verspreid, zijnde nederzettingen van lieden van Salawati en Waigeoe, die producten uit het bosch halen of er tijdelijk kleine tuinen aanleggen; de laatsten verkiezen daartoe gewoonlijk de noordkust. Aan den noordoosthoek moet een geschikte ankerplaats zijn voor kleine vaartuigen en ook zoet water voorkomen ⁶⁾.

Kafiao ligt benoorden Waigama en is het grootste van een groep eilandjes, die uit koraalvorming ontstaan zijn en het aan de west- en zuidwestzijde als een gordel omringen. Aan de oostkust is een afgeronde bergtop waarneembaar, die een paar honderd voet hoog zal zijn. Het is niet bewoond, maar wordt veel bezocht door Papoewa's van *Oemka*, die er tripang en schildpad komen steken en bereiden en van de vangst een zeker gedeelte als schatting aan den Radja van Waigama betalen ⁷⁾.

De hoofdeilanden worden omgeven door tal van kleinere en begroeide rotsen van grilligen vorm, die dikwerf aan de naar het land gekeerde zijde bewoond worden, waar de huizen beschut zijn voor hoogen golfslag en harde winden, en die wellicht vroeger meer dan thans uitgekozen zijn als niet zoo licht te genaken door rooversprauwen; ook bij twisten met de in het binnenland verblijvende inboorlingen was men daar beter beschermd tegen onverhoedschen aanval. De voornaamste dier eilandjes zijn de volgende:

- Rodom Waigeoe:*
- aan de zuidkust: *Saonèk* of *Wlèm*; met een kampong, *Saonèk bondé* of *Groot Saonèk*;
- aan de noordkust: *Bon* of *Boni*; met de kampong *Wardò*. *Lawai* of *Lak* (*Rawak* der kaarten); met de kampong *Oesba*. *Manorom*. de *Ajaoe*-groep.
- aan de noordwestpunt: *Rioeb*. *Batan Palé*, het grootste van tal van eilandjes.
- aan de westkust: *Moetoe*. *Biantji*; met de kampong *Ompain*. de *Fam*-eilanden (*Tameian* der kaarten).

Rondom Sabawati :

- nabij den noordoosthoek: *Ram*, bij kaap *Bakalé*.
Dom, met de kampong *Kasjoe* of *Sorong Sop*.
Sakaboe, waarnaar de straat is ge-
naamd.
Doef of *Sanapan*, beoosten *Samaté*; hier
zijn klapperaanplantingen.
Bam, naast het vorige, dicht onder
de kust.
Kasim, vóór den ingang der straat.
Roembobo.
Ef Man: *èf* is de locale uitspraak van
jèf. Het is het grootste en het
eenige bebouwde.
Matan, het kleinste.
Sagawin, waarnaar de straat is ge-
naamd.

- nabij den zuidwesthoek: *Déni*, het langste, met grooten klapper-
aanplant
Oemat.
Mind.
Loesja.
Tawat.
Tèwè.
Lagd, de begraafplaats van *Papoewa*
Sègèt.
Kalobolol, waarnaar de straat is ge-
noemd.

Rondom Misol:

- lange de noordwestkust: *Wëem*. *Pian*.
Noesaloe. *Loemoelol*.
Kaloef. *Loemoelé*.
Bi met kleinen *Fatoel*.
padi-aanplant.
Gam. *Wanisa*.
Moesèl. *Aroa*.
Djoesèt. *Nampalé*.
Foëloe. *Kalis Kalé*.
Fanagalais. *Kamit*.
Snioe. *Toeplé*.
Moeslat. *Sabasan*.
Wif. *Kasèt*.

	<i>Fafan.</i>	<i>Kanioem.</i>
	<i>Gòsd.</i>	<i>Los (Groot Kanari der kaarten).</i>
	<i>Samèga.</i>	<i>Tjoen, dit vóór Goe.</i>
langs de zuidoostkust:	<i>Katèpoe, met één</i>	<i>kampong.</i>
	<i>Waf</i>	<i>Fatjèt.</i>
	<i>Jèf Palè.</i>	<i>Jos.</i>
	<i>Li.</i>	<i>Sisi.</i>
	<i>Fèmèn.</i>	<i>Matè.</i>
	<i>Kafal.</i>	<i>Jèf Gèlèm.</i>
	<i>Wajèl.</i>	<i>Wajaban.</i>
	<i>Walèp.</i>	<i>Segaf.</i>
	<i>alawa pòpò.</i>	<i>Olobi.</i>
	<i>alèd.</i>	<i>Jam.</i>
	<i>Balbétim.</i>	<i>Lasè.</i>
	<i>Féabéa.</i>	<i>Panoen.</i>
	<i>Sapènipnoe.</i>	<i>Jèf Na.</i>
	<i>Jèlit.</i>	<i>Gam fi.</i>
	<i>Jèf Galjoe.</i>	<i>Bolboeldòd.</i>
	<i>Kanèm.</i>	<i>Sagof.</i>
	<i>Walaka kéto.</i>	<i>Elèpian.</i>

Tot Misol behooren nog de *Daram*-eilanden (*Valsche Pisangs* der kaarten) zijnde: *Daram*, het grootste, *Moestènggè*, *Jolèp*, *Janolit*, *Damagèpatjol* en *Oesni Kalep*; terwijl *Jèf Joes* (*Pinon* der kaarten), *Jèf Jal* (*Djaro* der kaarten), *Matèl* en andere onder den vasten wal tot *Sailolof* of *Salawati* gerekend worden ⁹⁾.

DE EILANDEN WAIGEOE, SALAWATI EN MISOL.

WAIGEOE. De eigenlijke naam van dit eiland is *Wagé* of *Botan*; *Wagé* het meer gebruikelijke *Waigéoe* is een verbastering van Tidoreeschen oorsprong.

Wagé is de bakermat van de tot de Vier Radjaschappen behoorende bevolking.

Tot de oorspronkelijke bewoners, die gevestigd waren aan de *Tip Wagé* of verbreeding van straat *Kaboei* bij de zuidwestpunt, behooren de stammen *Ambèr*, *Kawé* en *Wajai*: de eersten, vroeger in het gebergte woonachtig en tegenwoordig verspreid rondom de binnensee en aan de noordoostkust, de *Wajai* op en nabij het eiland *Gaman* verblijvende, en de *Kawé* zich op de noord-

westkust en aangrenzende eilanden ophoudende. Alleen de *Ambèr* hebben nog een afzonderlijke taal; de beide andere stammen spreken de taal der Vier Radja's.

Van de tot de Negen Negorijen behoorende lieden bewonen de *Bèsèr* de zuidkust van het eiland Gaman, de *Oemka* het westelijk deel der zuidkust van Waigeoe, de *Wakaré* het oostelijk deel dierzelfde kust, de *Wardo* de oostkust en de *Oesba* het oostelijk deel der noordkust. Hun taal is een dialect van het Noemforsch.

Allen staan onder een Radja, die door den Sultan van Tidore is aangesteld, bij de inboorlingen den titel heeft van *Kalana foen* en door hen met *foen* = *heer* wordt toegesproken. De bevolking der Negen Negorijen noemt dien Radja wel *Mam foen* = *heer vader*.

De kust van Waigeoe kenmerkt zich vooral door de vele inhammen, waarvan de verbreding van straat Kaboei aan de zuidwestpunt, de binnensee in het oostelijk deel en de baai rondom *Fafag* aan de noordkust de grootste zijn; met talrijke kleinere bochten daartusschen gelegen, meestal begrensd door rotsen, die aan den onderrand tot een hoogte van een vadem zijn uitgevreten en omgeven worden door riffen en steenen, zoodat de nadering hoogst moeilijk is.

De zuidwestkust is laag en bestaat hoofdzakelijk uit kalkgesteente: ook meer binnenwaarts is hier geen noemenswaardige terreinverheffing waar te nemen. Achter *Moemoes*, beoosten de *Wa Rabiai*, begint de bodem meer te stijgen en worden de heuvels in het binnenland opvallend hooger. Het zijn echter vooral de oost- en noordkust, waar zich bergen van 1000—2000 voet hoogte vertoonen, met scherpe ruggen die overal met roode aarde zijn bedekt, en vanwaar op vele plaatsen zichtbare waterstralen afstroomen, terwijl het massief gesteente steil in zee afdaalt. De riviertjes, hier en daar in de nabijheid van nederzettingen uitmondende, zijn daardoor van weinig beteekenis. Het meerendeel der bewoners is nog niet aan het verblijf in een bepaald oord gewoon. Het een of ander ongelukkig teeken is genoeg om hen naar elders te doen verhuizen; met een schamele hut is men tevreden en de weinige aanplantingen gedijen overal. Vandaar dat er in het geheel slechts *acht* kampongs worden aangetroffen, die alle aan de kust of in hare nabijheid zijn gelegen, en door vele gesloten of verlaten woningen op de gemakkelijke verplaatsbaarheid der bevolking wijzen. Zij zijn de volgende:

Boeni aan de zuidkust van het eiland Gaman tegenover Mios

Mansar, met een vijftal woningen; de inwoners zijn Papoewa's van Bèsèr en staan onder een Songadji.

Saonèk (*Weëm* in de taal der Vier Radja's) aan de noordzijde van het gelijknamig eiland, dat slechts aan dien kant een be- gaanbaar pad heeft. Men vindt er twintig huizen, op één na alle op het strand gebouwd en bewoond door lieden van *Oemka*, die den *Islam* belijden. *Klapperboomen* zijn er over- vloedig en op een hoogte van 100 voet achter de kampong staat tusschen het alang-alanggras een aanplant van pinangboomen; de zuidkust is begroeid met rhizophoren. Het hoofd heeft den titel van Songadji.

Napirboi aan den vasten wal, tegenover *Saonek*, ten westen van het riviertje *Waiwo* dat niet ver in het binnenland ont- springt en aan de monding 4 à 5 meters breed is. Er zijn 12 huizen, op één na alle op het strand gebouwd, en de bewoners bestaan uit eenige *Boegineezen*, een paar *Ternatanen*, enkele *Tidoreezen* en zeer weinig dáár geboren en, allen *Mohammedanen*. Zij vervaardigen goede vaartuigen: de kiel van gofasahout, het bovenstuk van een wilde *Jambosasoort*, hier gekapt en zorg- vuldig bewerkt; de vorm dezer *padoeakans* komt overeen met dien der *Kei-eilanden*. Achter de kampong liggen kleine om- heinde tuinen, waarin pisang, aardvruchten, komkommer, papaja en zeer veel suikerriet wordt aangeplant, benevens enkele vrucht- boomen, de broodboom en Citrussoorten, en zelfs katoenheesters. De sagoepalm komt hier niet voor. Behalve de opkooers van *Ternataansche* handelaren wonen hier nog een paar *dano's* van *Tidore*, handel drijvende in vogelhuiden, schildpad, schelpen en tripang. Als hoofden fungeeren een *Kapita-laoet* en een *Songadji*.

Saléo een halve paal westelijk van *Napirboi*, eveneens aan den vasten wal gelegen, met eenige vervallen en drie goede wonin- gen, toebehoorende aan een *dano* en volgelingen. De *Songadji* deelde mij mede, dat zijn onderhoorigen, tien huisgezinnen, zich tijdelijk op de noordkust van *Batan Ta* ophielden.

Moemoes, iets beoosten den ingang naar de binnensee, is een kampong van jonge dagteekening. Wel is waar woonden hier vroeger al lieden van *Wakaré*, maar eerst een tiental jaren geleden verhuisde de *Radja* met zijn familie naar deze plaats: de klapperboomen dragen nog geen vruchten. Het geheele ge- tal huizen bedraagt 20: het aantal *Mohammedanen* is zeer gering, daar de *Papoewa's* hardnekkig weigeren tot den *Islam* over te gaan. Door den *Radja* zijn eenige ondergeschikte hoof-

den aangesteld met de titels van Djodjaoe, Kapita en Hoekoem, maar die oefenen geen gezag uit. De kampong ligt voor alle winden beschut, behalve zuidenwinden; het strand loopt bij eb ver droog.

Wardo aan de zuidzijde van het eilandje Bon, nabij de noord-oostkust: er zijn 3 woningen op palen boven het water gebouwd, die er vrij vervallen uitzien. De bewoners zijn lieden van Wardo, allen Papoewa's met een Songadji als hoofd. Men gaf mij op een getal van 100 weerbare mannen, die echter veel aan de nabijgelegen kust van Waigeoe in het bosch verblijven en voor de tripang- en schildpadvangst zich dikwerf naar de Ajaoe-eilanden begeven. Wegens de geheel open zee komen hier zelden handelsvaartuigen.

Oesba aan de naar het land gekeerde zijde van het eilandje Lawai of Lak, nabij het oostelijk deel der noordkust, aan den westelijken ingang eener baai. De bewoners zijn uitsluitend Papoewa's, lieden van Oesba, met een Gimalaha als hoofd: zij huisvesten in een 12tal uit bladeren saamgestelde hutten, die op het strand zijn gebouwd. In het diepste gedeelte der baai heeft de Radja een huis op een plek, genaamd Kabéré, waar hij gewoonlijk elk jaar eenigen tijd verblijft. Van hier uit gaat een voetpad naar het binnenland, waar de Papoewa Ambèr zeer verspreid wonen.

Ompain op het eilandje Biantji, nabij de westkust. Er zijn 3 huizen, bewoond door ongeveer 20 gezinnen, meest lieden van Gébé en Mohammedanen: zij staan onder een gimalaha. Zij erneeren zich met de tripang- en schildpadvangst of leggen kleine tuinen aan, waarvoor zij een geringe schatting aan den Radja opbrengen; ook mogen zij in de bosschen van Waigeoe vrij sagoe kloppen⁹).

Het noordelijk deel der binnensee en de streek Fafag zijn het best bekend geworden door het verblijf van Duperry in 1823: ik bezocht beide en neem het volgende uit mijne aantekeningen over.

Reede Moemoes, 6 Augustus 1887. Deze dag was bestemd voor een tochtje naar de binnensee, waarmede volgens den Radja een geheele dag gemoeid was. Aan de afspraak om precies 6 uur te vertrekken kon echter geen gevolg worden gegeven, daar het den ganschen nacht uit het zuiden en zuidwesten hevig gewaaid had, gepaard met onweder en regen, welke laatste in den vroegen ochtend voortduurde. Tegen 7 uur klaarde het wat op en gingen wij in de stoomsloep, terwijl de opkomende vloed ons spoedig

bracht in de kanaalvormige engte die toegang tot de binnensee verleent. Hier trokken wij met snelheid door tusschen de welig begroeide oevers, aan den westelijken kant aanvankelijk laag en langzamerhand in hoogte toenemende, aan den oostelijken kant reeds bij den ingang een 1000 voet hoogen rotswand vertoonende, die van den zeerand tot aan den top met allerlei geboomte was aangevuld, waarboven duizenden *Areca's* (*téjèl*) met hun waaier-vormige bladerenkroon uitstaken; zijnde het gesteente alom overdekt met een roode kleilaag, die afgebrokkeld vuilwitte plekken vertoont, door de inboorlingen *noesa* geheeten. Wisselt de hoogte tusschen 500 tot 1200 voet af, de breedte van het kanaal is evenmin overal dezelfde, ofschoon het diep genoeg is om aan groote schepen doorgang te verleen. Halverweg tusschen den ingang en de plaats waar de binnensee aanvangt, mondt in de engte een riviertje uit, dat *Rabiai* heet en waarnaar het geheele kanaal *Wa Rabiai* (*wa* een verkorting van *waja*) wordt genoemd en dat, door de regens van den afgeloopen nacht in stortvloed veranderd, een geelachtige verkleuring aan het water had gegeven.

Van de eilandjes, op de kaart aan den ingang geteekend, konden wij niets ontdekken en ook den Radja waren die niet bekend; maar nabij den overgang in de binnensee vonden wij twee eilanden, een kleiner en een grooter, het laatste *Béon ni jef* genaamd, omdat daarlangs nog een afzonderlijke doorgang (*béon*) naar de binnensee bestaat.

Eenmaal aangekomen in de binnensee, in de taal der Vier Radja's *Tip Wagé* en door de Papoewa's *Djò Wagé* geheeten (waaruit de Maleische vertaling van *Télaga Waigeoe* is ontstaan,) vindt men aan den oostelijken oever een groot aantal eilandjes en rotsen verspreid liggen en nadert, na een paar inhammen te zijn voorbijgegaan, spoedig de streek, als *Sjam* of *Sjiam* bekend, waar in den lagen moerassigen bodem de vele sagoeboomen tieren, die het geheele eiland van dit voedingsmiddel voorzien, zoodat dit oord met recht als de voorraadschuur van Waigeoe kan worden aangemerkt.

Doorstoomende kwamen wij ruim 10 uur (onze vaart was $4\frac{1}{2}$ mijl) op een plaats aan den oostelijken oever, in de taal der Vier Radja's naar een aldaar uitlopend riviertje *Waiomin* en door de Papoewa's *Warmak* genoemd, den vroegeren zetel der Radja's, thans alleen aan enkele klapperboomen en het lage struikgewas te herkennen als een plek, die eenmaal bewoond was. Van hier hadden wij een goed gezicht op het eilandje *Béoe* of *Jèf Bé* (*Reem* der kaarten) en zagen in de verte den suikerbroodberg zich in noordwestelijke richting verheffen.

Veel vertier was er op de binnensee niet te bespeuren: op de heen- en terugreis ontmoetten wij een achttal prauwen, maar dat was alles, en te Waiomin troffen wij eenige Mohammedanen van

Moemoes aan, die zich onledig hielden met het opkopen van sagoe, hier ingeruild de 2 toeman van ongeveer 8 kati's voor een blauw bord en een mes, zoodat die aan het strand met voordeel te verhandelen is. Het zijn de Papoewa's van den stam Ambèr, die zich met het kloppen van sagoe (door hen *bé* of *béi* genoemd) bezig houden, evenals zij het zijn die uit de zee tripang halen en bereiden en uit de veel voorkomende klei sagoe-oventjes kneden. Op ons verzoek werd op een hoorn (in de taal der Papoewa's: *apoe*) geblazen, dien zij horizontaal voor den mond houden en waarvan het snel achtereen herhaald geluid een teeken is tot spoedige afdaling uit hunne schuilplaatsen, gewoonlijk kleine hutten nabij de beekjes die in de binnensee uitmonden. Ook dit riviertje was gezwollen, en de Radja zeide, dat door de afwisselende eb en vloed het troebele water gewoonlijk drie dagen in de zee rondspoelde. In het eenigste huis, dat op palen boven de zee stond, maar nog niet geheel afgewerkt was en aan een Papoewa behoorde, vond ik een houten beeldje, een der voorvaderen voorstellende en daarom omwonden met hoofddoek en kabai, waartusschen worteltjes en stukjes hout (*ga kawà*) verborgen waren: de Papoewa's noemen dit *amit* of *hamit*. Om 12 uur van daar vertrokken, volgden wij ditmaal den doorgang rond het grootste eiland, kregen nog een regenbui onderweg en waren even over drieën aan boord terug.

Reede Fafag, 11 Augustus 1887. In den namiddag van gisteren liep de „Java” onder een stortbui de Fafag-baai binnen, zoodat wij gedeeltelijk het schoone gezicht misten, dat deze door een nauwe opening van de zee afgescheiden en verder geheel door bergen omringde kom aanbiedt. Het anker werd uitgeworpen op ongeveer dezelfde plaats, waar ruim 60 jaar geleden de „Coquille” gelegen had, in het meest oostelijk deel der baai, waar een paar hutten van de Papoewa Ambèr stonden. Kampongs zijn hier anders nergens in den omtrek, tenzij men als zoodanig wil aanmerken twee woningen in het diepere deel der westelijke baai, een halve paal het land in en als *Wakaf* bekend.

De geheele landstreek die deze baai van de binnensee scheidt, heet eigenlijk *Fafag*, en daarnaar zijn de afzonderlijke deelen genoemd. Heden zal met den Radja een uitstapje worden gemaakt over die landengte om het noordelijk deel der binnensee te gaan zien. De weg derwaarts vangt aan in het westen der baai, bij een klein gedeelte strand in de nabijheid van een beekje. Van af de ankerplaats wordt dat punt met de stoomsloep in een half uur bereikt, waarbij men spoedig niets meer van den ingang der baai ziet en waant zich te bevinden in een kalm en rustig binnenmeer, met een tot 1500 voet opstijgenden bergkam aan de noordzijde, waartusschen het water straalsgewijs afloopt en een lagere heuvelenreeks aan den zuidkant, met een enkele puntig toeloope

hoogte achter het midden in de baai gelegen eiland *Jéf Bi*. Daar de Radja wist, dat ik plan had gemaakt voor dezen tocht, had hij het pad — nog steeds hetzelfde van de Fransche natuuronderzoekers — wat laten openkappen, zoodat, modder en steenen daargelaten, ook een Europeaan er zich vrij goed kon bewegen. Aanvankelijk over vlakken grond loopende en zich langs het evengenoomde beekje kronkelende, stijgt dat pad al na een kwartier loopens, waarbij de vegetatie tevens een ander aanzien krijgt en het geboomte kleiner wordt, misschien omdat de Papoewa's hier vroeger tuinen aanlegden, of wel om reden de steenachtige bodem geen dieper indringen der wortels van hooge boomen toelaat. Om 7 uur van de landingsplaats vertrokken, hadden wij tegen 8 uur het hoogste punt bereikt, naar schatting 800 à 1000 voet, waar wij een oogenblik verpoosden en een prachtig uitzicht hadden, noordwaarts op de Fafag-baai juist waar die met de zee in verbinding staat en zuidwestwaarts op de eilandjes Kalé en Tègèl met Béoe in het verschiet op de binnenzee.

Van hieruit daalt het terrein veel minder steil en ontbreken ook de steenklompen, die aan de noordelijke helling overal uitsteken, tot het pad door een beekje loopt naar een plek, waar eb en vloed merkbaar zijn en een huisje op palen staat, daar hier de betrekking tusschen beide kusten wordt aangehouden.

Daar zagen wij door de reten van een donker vertrek een tiental vrouwen angstvallig naar ons gluren, terwijl slechts een enkele zich buiten waagde en in de open lucht een blik wierp op de ongewone bezoekers — na zestig jaar de eerste blanken? — Ik bemerkte echter dat allen met sarongs gekleed waren en hoorde van den Radja, dat voor zoover hij zich herinneren kon, geen sarongs van sagoebladeren hier gedragen werden.

De mannen zijn redelijk goede loopers; toen wij op den top waren en de Radja het noodig vond meerdere lieden bijeen te roepen, — hetgeen bij gebrek aan een hoorn door blazen op een korte bamboesgeleding geschiedde — kwamen zij hijgende boven; zij hadden wellicht wat haastig geklommen en konden bijna geen adem halen. Maar als zij zich op hun gemak bewegen, loopen zij nog al snel voort, met een houwer in de rechterhand, het taschje voor tabak en sirih over een der schouders en onder den arm de onontbeerlijke mat. De armen kunnen zij dus niet vrij bewegen en toch bezeeren zij zich zelden door een misstap.

Met een prauw tusschen de wortels der rhizophoren voortgaande, kwamen wij aan den noordelijken oever der binnenzee, alwaar wij in een ruimer vaartuig overstapten en ons eerst begaven naar een plekje strand, *Go* genaamd, in de diepte van een westelijken inham, waar een waterstraal uit het gebergte gelegenheid gaf onze hoeveelheid drinkwater aan te vullen. Verder doorvarende en de juiste ligging van *Béoe* willende nagaan, bevonden wij dat dit

eiland zijn langste strekking van zuidoost ten oosten naar noord-west ten westen heeft, hetgeen op de Fransche kaart niet goed is aangegeven; benoorden dit zijn de eilandjes *Tègèl* en *Kalé* gelegen en in het midden *Djom*. De kustlijn was op die kaart echter nauwkeurig geteekend, met uitzondering van de plaats, die zij *Kalolo* noemen, maar die ten rechte naar een daar uitmondend riviertje *Kabilol* heet, achter het eilandje *Jèf Noe* ligt en nooit de zetel der Radja's geweest is. Wij troffen anders weinig tekenen van bewoning aan; op een of twee plaatsen slechts een paar lage hutten, dienende tot tijdelijk verblijf.

De plantenwereld bestaat uit varens, galobastruiken, alangalang- en rietsoorten, pandanen, casuarinen, slingerplanten, orchideeën, bamboestruiken, een enkele langsep- en broodvruchtboom en aan het einde sagoe- en andere palmen en rhizophoren (waartusschen zich krokodillen moeten ophouden, die wij evenwel niet zagen); wij vernamen verder dat in het bosch goede houtsoorten moeten voorkomen, waaronder vooral lenggoea- gofasa-, ebben- en ijzerhout¹⁰).

SALAWATI. Vroeger werd deze naam, of liever die van *Sélawat*, alleen gebruikt tot aanduiding der noordkust: sedert lang is hij echter overgegaan op het geheele eiland.

De van Waigoe afkomstige lieden vestigden zich deels in den omtrek van Samaté, deels op Sailolof; de oorspronkelijke bevolking, als niet-Mohammedaansch gewoonlijk Alfoeren genoemd, heeft wel eens tijdelijke nederzettingen aan het strand, maar houdt zich het liefst in de bosschen op; zij heeft een afzonderlijke taal en is wellicht nog in twee of meer stammen verdeeld.

Vanwege den Sultan zijn er aangesteld een Radja en een Kapita-laoet; de laatste op Sailolof, in den laatsten tijd blijkbaar meer zelfstandig gezag uitoefenende. De eerste rekent tot zijn gebied de noordkust van Nieuw-Guinea tot aan kaap Jèrmoersba en de noordwestkust tot ongeveer de monding der *Karabrivier* met omliggende eilandjes, bewoond door de tot de Negen Negorijen behorende *Warfandoe*, *Mansèmbèr*, *Mar* en *Warsai*, benevens eenige Papoewa-stammen, waaronder de *Mò* en *Sègèt* de voornaamste zijn.

Het eiland Salawati wordt van Nieuw-Guinea's vastland gescheiden door een straat, die tal van eilandjes bevat en op de kaarten als *Giléwo-sstraat* is vermeld. De inboorlingen kennen dien naam echter niet en hielden dien voor een verbastering van *Gilawoléo*, zooals een eilandje aan den westelijken ingang moet heeten. Voor de geheele straat hebben zij geen benaming,

wél voor de engten, die zij gewoon zijn te bevaren, en zoo heet aan den noordelijken ingang *straat Sakaboe* de engte tusschen dit eilandje en Salawati en *straat Sorong* de engte tusschen het eilandje Dom en den Papoewa-wal, terwijl de westelijke ingang door hen genoemd wordt *straat Kalobolol* naar het gelijknamige eilandje niet ver van de zuidwestpunt gelegen. Van Batan Ta wordt Salawati gescheiden door *straat Sagawin*, naar een eilandje nabij de noordwestpunt aldus geheeten ¹¹).

De kusten zijn vrij regelmatig en vertoonen geen diepe inhammen; de noordkust is hooger dan de westkust en bestaat uit bergen, die ruim 1000 voet hoog zullen zijn, maar toch aanmerkelijk lager dan het gebergte van Batan Ta; oostwaarts wordt nabij Samaté de kust weder laag en het terrein moerassig. Rivieren zijn er niet en slechts enkele beekjes monden hier en daar in zee uit.

Zoowel bij Samaté als vóór Sailolof is het vaarwater zeer ondiep en vol riffen. In den omtrek der laatste plaats liggen parelbanken, waar in den westmoesson, als hier geen zee staat, gedoken wordt op een diepte van 6—9 vadem en veel schelpen van de soort *bia ngdtjo* worden opgehaald. Het zijn uitsluitend de Mohammedaansche strandbewoners, die zich daarmede bezig houden ¹²).

De twee eenige negorijen zijn *Samaté* en *Sailolof*.

Samaté of *Samté* ligt aan de noordoostpunt en strekt zich over de lengte van een paal langs het strand uit. Het bevat een 30-tal huizen, zeer ver uit elkaar gebouwd en alle op den vasten wal staande; met uitzondering van 3 woningen, die op palen boven de zee zijn opgericht, daar de eigenaars na de pokziekte in 1884 het beter oordeelden de gewoonte hunner voorvaderen te volgen. Aan de oostelijke landtong zijn nog eenige huizen, bestemd voor Boegineesche en Makasaarsche handelaars, door den Radja van de bewoners afgezonderd om beter toezicht te kunnen houden op de medegebrachte handelswaren; zij betalen een zeker ankeragegeld (*laboan batoe*), naar verhouding van de hoeveelheid aangevoerde goederen ¹³). De bevolking bestaat uit hoogstens tien Salawatiërs; de overigen zijn afstammelingen van dezen en slaven, benevens enkele Tidoreezen; zij erneeren zich met het kloppen van sagoe en de tripangvangst en zijn allen Mohammedanen. De Radja heeft een vrij goede woning naar het model der Tidoreesche hoofden.

Sailolof, juist aan de tegenovergestelde of de zuidwestpunt, heeft eveneens 30 huizen, in een lange rij, met ongelijke tusschen-

ruimten nevens elkaar op palen boven de zee gebouwd. Achter deze loopt een breed voetpad, bijna onmiddellijk grenzende aan een moeras en waar op de enkele zandige plekken nog een paar woningen op den beganen grond staan, o. a. de moskee en de woning van den Kapita-laoet. Dit voetpad strekt zich niet verder uit dan tot waar huizen voorkomen: echter kan men bij lagen waterstand het geheele zichtbare strand rondloopen. Het geheele getal zielen zou \pm 300 bedragen, allen Mohammedanen en als zoodanig gelijk elders gekleed, van een gemengd meer bijzonder Ceramsch type en velen door het kroeshaar hunne afkomst van Papoewa's verradende. Voor drinkwater worden niet zeer diepe putten gegraven en langs het huis van den Kapita-laoet loopt een beekje, *Wajò* geheeten, van 1 meter breedte en $\frac{1}{2}$ meter diepte naar zee.

De Kapita-laoet draagt zijn belasting rechtstreeks aan den Sultan af, zonder tusschenkomst van den Radja van Salawati, waarom hij ook niet beschouwd wordt als aan dezen ondergeschikt te zijn. Overigens zijn de bewoners van beide negorijen genoegzaam allen onderling verwant en kunnen zij wederkeerig overal gronden ontginnen of zich ergens op de kust en de eilanden vestigen zonder de verplichting tot eenige retributie. Van een afgebakende grens tusschen die negorijen is dan ook nooit sprake geweest.

Kleinere nederzettingen worden nog gevonden te *Motabé* en *Mosaprang*, niet ver van Sailolof; te *Boetlès* in straat Kalobolol; te *Bakalapi*, *Wajom* en *Tipin* op de noordkust en op het eiland *Sagawin*. Wel houden zich hier somwijlen Mohammedanen op voor de tripangvangst, maar het meest worden die plaatsen bewoond door Papoewa's uit het binnenland, die er kleine hutten bouwen, welke zij na eenigen tijd weder verlaten ¹⁴).

Tegenover de noordoostpunt van Salawati ligt onder de kust van Nieuw-Guinea tusschen de kapen Noi en Bakalé (de laatste kaap ook wel kaap Sorong geheeten) het eilandje Dom met de negorij *Kasjoe* of *Sorong* aan het oosterstrand, bestaande uit de wijken *Warfandoe*, *Mansèmbèr* en *Warwè*, de eerste twee bewoond door lieden van de Negen Negorijen en elk met een afzonderlijken Songadji als hoofd. Er zijn ruim 20 woningen, op een paar na alle op palen en de meeste aan den waterkant gebouwd, enkele door een klein tuintje met groenten omgeven. De bewoners belijden den Islam en voorzien in hun onderhoud door de tripangen schildpadvangst en het opkopen van vogelhuiden, die zij aan de handelaars overdoen. Onder hen zijn enkele Boegineezen en

hunne afstammelingen, op eigen verzoek vroeger door den Radja als onderdanen aangenomen. Hun drinkwater halen zij uit putten, op eenige passen van het strand gegraven.

Meer oostelijk ligt voorbij de monding der rivier Samsou nog de kampong *As* (*Wasé* der Papoewa's), zijnde drie woningen, bewoond door Salawatiërs: hier is een songadji, als tusschenpersoon optredende bij aanraking met den langs de oevers van evengenoemde rivier zeer verspreid wonenden Papoewastam *Mè* of *Moi*.

De vroegere kampongs *Mar* en *Warsai*, aldus geheeten naar de bewoners, zijn verplaatst nabij de monding van het riviertje *Wéwé*, dat zich niet ver van de *Miossoe* (*Jèf loe* in de taal der Vier Radja's) in zee stort: aldaar zijn in een tiental lage hutten ruim 100 zielen vereenigd en een paar oudsten fungeren als hoofden, daar de ondergeschiktheid aan den Radja van Salawati door den verren afstand niet veel te beduiden heeft; voorbij de meest uitstekende punt of *Jèrmoer sba* (*jèrmoer* = groot vischnet en *sba* = kaap) op ongeveer 132¹/₂ O. L. wordt diens gezag niet meer erkend.

Andere nederzettingen van eenig aanbelang worden noch aan de noordkust noch in de straat of langs het noordelijk deel der westkust aangetroffen. De eenige, die nog vermelding verdient, is de kampong *Sègèt*, door de Papoewa's van dien naam bewoond en gelegen niet ver van kaap *Sélé*, de uitstekende punt aan den westelijken ingang der straat. Het zijn drie hutten, op palen boven het water gebouwd, waarin ± 30 personen bijeen wonen en die zich als onderhoorigen beschouwen van den Kapita-laoet van Sailolof; hetgeen eveneens het geval moet zijn met hunne stamgenooten, die tot niet ver van de monding der Karabra-rivier zeer verspreid langs de kust of iets meer binnenwaarts verblijven.

MISOL. Bij de bewoners is dit eiland bekend als *Batan Mè*, naar den Papoewastam *Mè*, die er woonde bij de komst der lieden van Waigeoe. De laatsten gingen met hunne prauwen voor anker (*misol*) in een aan de oostkust gelegen inham, nabij een plaats, genaamd *Kafòpop*, nog heden als heiligen grond (*bat wamaoe*) beschouwd, die door niemand mag betreden worden. Sedert heeft men den naam *Misol* aan het geheele eiland gegeven, ofschoon de Radja van Misol slechts gezag uitoefent over de zuidoostkust ¹⁵).

De nazaten dier *Mè* houden nog steeds verblijf in het binnenland achter Waigama. De van Waigeoe met den vorstenzoon medegekomen lieden zijn van de oostkust later verhuisd naar de zuidoostkust en hebben zich gedeeltelijk op de noordwestkust

nedergezet; dezen echter slechts in geringen getale: het type der Waigamers laat geen twijfel aan de vermenging met Ceramers toe. Van de strandbewoners zijn het alleen de Papoewa's van Biga, die hardnekkig weigeren tot den Islam over te gaan.

De geheele noordwestkust vertoont zich van zee uit gezien als een vlak terrein, in het binnenland meer heuvelachtig, waarvan de hoogte door den verren afstand niet te schatten is. Langs de kustlijn verheffen zich tal van groote rotsblokken, in welker spleten de wortels der pandanen dringen naast die van enkele met lianen omstrengelde woudboomen. Nergens zijn opengehakte plaatsen zichtbaar tot het aanleggen van tuinen, hetgeen overigens begrijpelijk is, daar strand- noch bergbewoners rijst of maïs verbouwen en alleen de laatsten zich bezig houden met het kloppen van sagoe, terwijl zij wat tabak aanplanten, die evenwel van minder goede qualiteit is ¹⁶).

Van af de westpunt wordt in oostelijke richting het gesteente meer massief en daalt steil in zee af, terwijl koraalverheffing of een zandig strand geheel ontbreekt. Meer binnenwaarts stijgt de grond tot een hoogte van 1000 à 1500 voeten en doet de bergrug zich door de ongelijke toppen als een gekartelde bovenrand voor. Alleen bij den mond der Biga-rivier is de bodem moerassig en met rhizophoren besproeid.

Aan de noordwestkust monden drie rivieren uit nabij de vroegere nederzettingen *Fageoe*, *Kasim* en *Goe* en als deze geheeten; zij zijn bij hoog water met kleine vaartuigen over een afstand van 3 à 4 mijlen bevaarbaar. Het breedst aan hare uitmonding is de *Biga* aan de zuidoostkust, maar ook van deze wordt de bedding spoedig smal en ondiep. Of zij ver in het binnenland ontspringen, wist men niet te zeggen. Onder de kleinere rivieren zijn bekend de *Bano* dichtbij het eiland Katepoe en de *Wé* nagenoeg in het midden der zuidkust.

Het eiland wordt verdeeld in twee landschappen: *Waigama* en *Misol*; het eerste zich uitstrekkende langs de noordwest- en zuidwestkust, het tweede langs de zuidoost- en oostkust. De grens zou om de oost de noordoostelijkste punt van het eiland zijn en om de zuid het riviertje *Wé*, voor welks monding drie eilandjes liggen: deze bestaat echter meer in naam, daar de geringe, onderling nog verwante, bevolking geen omschrijving van wederzijdsche rechten behoeft.

Beide landschappen worden bestuurd door een Radja of Kalana, hier *naté* geheeten, door den Sultan aangesteld en bijgestaan door

djodjae en *Kapita-laoet* als kamponghoofden en eenige oudsten met de titels van *sowohi*, *marinjo* en *songadji* (alle van Tidoreeschen oorsprong), die niet met eenig gezag bekleed zijn, maar wel een akte van aanstelling bezitten, denkelijk bij de aanbieding van een geschenk verkregen, en als onderscheidingsteeken zilveren versiersels aan den hoofddoek dragen ¹⁷).

Vroeger werden wel *oetoesans* (in de taal der Vier Radja's: *djodati*) van Tidore gezonden om de verschuldigde belasting te innen en zij bleven hier dan 2 à 3 maanden vertoeven. Sedert heeft dit echter opgehouden en wordt de geïnde belasting rechtstreeks door elken Radja afzonderlijk naar Tidore gebracht; bij den verren afstand en de onregelmatige opbrengst heeft dat echter lang niet geregeld plaats ¹⁸).

De Papoewa's staan onder den Radja van Waigama en wonen zeer verspreid in het binnenland, zelfs op een paar dagen loopen van de kust; zij verwisselen dikwijls van woonplaats, naar gelang hier of daar iets van hunne gading gevonden wordt, of wel omdat een hunner op de een of andere plaats ziek wordt of sterft: zij haasten zich dan een ander oord uit kiezen, waar geen vermeende kwade invloeden heerschen.

De strandbewoners zijn vereenigd in de volgende kampongs:

Katëpoe, gelegen aan de naar het land gekeerde zijde van het gelijknamig eilandje aan de noordwestkust en de zetel van den Radja van Waigama, bestaande uit een 20-tal huizen, enkele op palen boven het water, maar de meeste op den vlakken grond gebouwd. De bewoners zijn Mohammedanen. Het schijnt dus dat de Radja's aan deze kust nog al licht tot verplaatsing hunner negorij overgaan: de tegenwoordige heeft zich sedert een tiental jaren hier gevestigd, na eerst jaren achtereen nabij de veel oostelijker gelegen rivier Kasim gewoond te hebben, terwijl zijn vader verblijf hield te Fageoe, een half uur gaans bewesten de thans gekozen standpaats. Echter valt niet te ontkennen, dat de beschutting door een groot rif aan den zeekant en de aanwezigheid van een altijd veilige ankerplaats aan de landzijde zeer ten voordeele zijn der vestiging op *Katëpoe* ¹⁹).

Van eenige nederzetting aan de beoosten Kasim uitmondende rivier Goe is niets meer te bespeuren.

De oostelijke oever der Fageoe biedt nabij hare monding deze bijzonderheid, dat men aldaar een kleine vlakte aantreft, uit laagsgewijze opeenhooping van vergane bladeren bestaande en zich, als men er over loopt, evenals een turflaag bewegende:

de hardere gedeelten doen zich eenigszins voor als bruinkolen, maar van zeer jonge vorming.

Sil Palèkèt, de zetel van den Radja van Misol aan de zuidoostkust, bestaande uit 15 huizen en een moskee, alle op palen boven het water tegen den kant eener steile rots gebouwd, met een begraafplaats op den vasten wal. De bewoners zijn Mohammedanen en dikwerf komen vreemdelingen, o. a. zelfs lieden van Patani, hier om hout te kappen tot het bouwen hunner vaartuigen. In vele reisverhalen wordt als voornaamste plaats op dit deel der kust gesproken van *Lilinta*. Dit is het einde van den weg, waarlangs de Papoewa's van het binnenland sagoe naar het strand afvoeren. Vroeger was daar de vestiging van den Radja, maar sedert menschenheugenis zijn de bewoners naar het meer oostelijk gelegen Sel Paleket verhuisd. Zoowel deze als de volgende kampongs worden beschut door een reeks eilandjes, die in een halven kring daaromheen gelegen zijn en waar veel tripang en schildpad wordt gevangen.

Biga, oostelijk van de vorige aan den westelijken oever der gelijknamige rivier, heeft 4 groote op palen boven de zee gebouwde huizen. De bewoners willen niet van godsdienst veranderen en hun taal verschilt ook eenigszins van die der Vier Radja's; zij staan onder een afzonderlijk hoofd, *marimpnoe* geheeten, ondergeschikt aan den Radja van Misol. Velen hunner wonen hooger de rivier op.

Gam Ta ligt meer oostwaarts aan de noordzijde van een rotsachtig eiland, door de vele riffen en ondiepten slechts langs een grooten omweg te bereiken. Er zijn een zestal huizen en een moskee, alles op palen boven het water gebouwd, bewoond door \pm 100 zielen, die den Islam belijden, met een djodjaoe als hoofd, maar aan den Radja ondergeschikt. Hun drinkwater halen zij uit de niet ver van daar aan de kust van Misol uitmondende rivier *Gam*.

Fafanlap in het diepste gedeelte der bocht, verder oostwaarts op gelegen, bevat 14 huizen en een moskee, die, in zee gebouwd, zich op een rij langs den steil aflopenden wand der strandheuvels uitstrekken. De bewoners zijn Mohammedanen, met een Kapita-laet als hoofd, aan den Radja ondergeschikt: zij zouden zich eerst \pm 50 jaren geleden van de vroegere nederzetting te Kafopop aan de oostkust naar hier verplaatst hebben. Op de rotsen zijn, waar het terrein dit toelaat, overal kokospalmen en vruchtboomen aangeplant²⁰⁾.

Aangezien mij uit een noot bij *Robidé*, bld. 37, blijkt, dat deze

schrijver onjuist noemt de bewering der Commissie van 1858, alsof de suprematie van Misol over Onin geheel heeft opgehouden (*Bijdragen*, Reeks 2, Deel V, blz. 197), zoo zij hier aangeekend, dat ik op mijn reis naar de westkust herhaaldelijk gelegenheid had op te merken, hoe de Radja van Misol over de bevolking der in de golf van Maccluer gelegen negorijen niet het minste gezag uitoefent en dat de vermeende suprematie van vroegere Radja's in niets anders bestaan heeft dan dat zij de tusschenpersonen waren door wier hulp de voor den Sultan opgebrachte belasting naar Tidore werd opgezonden. Als een gevolg van de bij het sultanaat bestaande onbekendheid met die negorijen werd wel eens de hulp der Radja's ingeroepen voor de benoeming van hoofden of ging na langen achterstand een enkele Radja met een hongivloot zelf de belasting innen, waardoor vrees voor tuchtiging noopte tot spoediger voldoening aan de gevorderde heffingen; maar de bewoners der golf erkenden vroeger noch later eenig oppergezag van Misol en zonder specialen lastbrief van den sultan de hoofden evenmin. ²¹⁾

VOORNAAMSTE GEWASSEN EN DIEREN.

De plantengroei heeft een overwegend Moluksch karakter, verband houdende met de geaardheid van den bodem. Eenigszins uitgestrekte zandige vlakten worden langs de kust nergens aangetroffen en, waar de grond zich door meerdere vastheid daartoe leent, ziet men in de nabijheid der kampongs een menigte kokospalmen (*noe-ajo*) en kanariboomen (*nanja-ajo*) aangeplant of op meer verwijderde plekken een paar soorten van Casuarinen (*joga-ajo*) en Pandanen (*lawat*) zich verheffen; de laatsten ook op die uitstekende rotsblokken, waar de wortels in grootere en kleinere spleten een steun vinden en lage heesters met slingerplanten of doornige struiken den doorgang zoodanig afsluiten, dat alleen inboorlingen, van jongs af in het woud gewoon, zich daartusschen bewegen kunnen. De Papoewa's zijn geen landbouwers: zelfs de bergbewoners telen slechts die gewassen welke zij voor eigen gebruik behoeven, en wat zij verder noodig hebben, wordt in de bosschen in zóó groote hoeveelheid aange-

troffen, dat elke inspanning tot aanplant overbodig kan heeten. Als meer algemeen voorkomende verdienen de volgende vermelding.

Sagoe (*bi*) is het hoofdvoedsel der bevolking en in den vorm van brij of sagoebroodjes, met wat zout of zeewater toebeleid, de meest geliefde spijs. De sagoepalm (*bi-ajo*) groeit overvloedig in de binnenlanden van Misol en Salawati en aan den oostelijken oever der binnenzee van Waigeoe, en het zijn de bergbewoners, die het meel bereiden en naar het strand afvoeren.

Rijst wordt verbouwd op Jêf Bi nabij Waigama en in de kuststreken van Oost- en West-Waigeoe, enkel op droge gronden en het meest poeloetsoorten. Voor rijst in en buiten den bolster en gekookte rijst hebben zij slechts één woord, *fas*, waarschijnlijk aan het Noemforsch ontleend. Behalve bij huwelijksfeesten en doodenmalen wordt geen rijst genuttigd en dient het oogste product hoofdzakelijk tot geschenk aan de hoofden.

Maïs (*tarigi*) wordt slechts in kleine hoeveelheden op enkele plaatsen tusschen de padi uitgepoot.

Suikerriet (*tob*) is een gewenschte versnapering; op dezelfde wijze als te Ternate wordt er door uitpersing suikerwater van verkregen.

Tabak (*tabaka*) van slechte qualiteit planten de bewoners der binnenlanden op kleine schaal. Zij rollen de slecht gedroogde en ongesneden tabak in pandan- of nipahbladeren en rooken die bij wijze van sigaretten: het pruimen is geen gewoonte.

De pinangboom (*kamtjoe-ajo*) groeit er weinig: hier en daar vindt men een kleinen aanplant, o.a. op Saonek, maar deze geeft niet veel vruchten. De van Gébé en Halmahera aangevoerde pinang is zeer gewild.

Sirih is overal aanwezig; ook de Papoewa's volgen de Moluksche gewoonte in het kauwen der vruchten van Chavica Siriboa: uit gebrek behelpen zij zich wel met de stengels van wilde sirihsoorten. De hierbij behoorende kalk wordt van koraal gebrand.

Bamboesriet wordt tot vele doeleinden aangewend en is bekend onder den algemeenen naam van *kabalam*: slechts de *Bambusa aspera* is *gof* geheeten.

In de hier en daar tegen de helling van heuvels aangelegde tuinen worden vooral geteeld: pisang (*tala*) in velerlei soorten, oebi (*wili karid*), kladi (*kalèn*), laboe (*laba*), papaja (*sempain*), teroeng (*palolo*), senté (*pi*), galoba (*séboe*), gember (*lali*). Spaansche peper

(*marèsèm*) en nanas (*manilmap*), te midden van vruchtboomen, waaronder Lansium (*lasa*), Mangifera (*manilja*), Jambosa (*manilgok*), Artocarpus (*naknak*) benevens Citrus Papeda en C. limetta de meest gezochte zijn.

Waar de Arenga saccharifera aan het strand voorkomt, wordt die op de gewone wijze getijferd tot het verkrijgen van sagoeweer; elders gebruikt men sagoeweer van den kokospalm, door de jonge bloemkolf naar beneden te buigen en bij halfrijpheid der vruchten den tros af te snijden, waarna het sap in de aangehechte bamboes droppelt.

Als deugdzame houtsoorten munten uit de Kleinhovia hospita (*noton*), de Vitex Cofassus (*pasa*), de Nania vera (*kaboe*), de Areca glaudiformis (*jèjèl*) de Alstonia scholaris (*laiag*), de Nipah fruticans (*lataf*) en vele andere.

Damarboomen schijnen er niet veel te zijn: het ingezamelde product is te gering om te worden afgevoerd, en dient hoofdzakelijk voor het maken van fakkels. De olie (*madjoeloe* of *sri*), waarmede de inboorlingen het haar opmaken, is het in de lucht niet vast wordende gom- of harsachtige sap van een woudboom.

Specerijboomen ontbreken geheel; de te Salawati en Sailolof verhandelde muskaatnoten komen van den tegenoverliggenden vasten wal van Nieuw-Guinea, de masoischors van voorbij Doré of uit de Maccluer-golf.

Als sierplanten wordt de voorkeur gegeven aan Croton of Codiaem en ook aan Lasianthus purpureus, waarvan de kleine roode klokjes zeer in den smaak vallen.

De vogels uitgezonderd sluit zich het dierenrijk evenzoo aan dat der Molukken aan. Herten en apen worden echter niet aangetroffen, ofschoon men de laatste *loek* noemt; een woord, dat niet van Batjan afkomstig kan zijn, want dáár heeten zij *nond*.

Van de zoogdieren zijn het meest verbreid de wilde varkens (*Sus papuenses*), door de inboorlingen *bò* genoemd; zij worden geschoten met pijlen, aan welker einde een puntvormig toeloo-pend stuk arenhout of een ijzeren piek is bevestigd; het vleesch is voor de Papoewa's een zeer gewaardeerd gerecht en de slag-tanden hechten zij twee aan twee aan elkaar tot ringen, die om den arm worden gedragen en somwijlen met kralen zijn versierd. Verder heeft men er vleermuizen (*kafani*), die na weg-neming der okselklieren gaarne worden gegeten, eekhorentjes (*waridjò*), muizen (*kaloef*) en vooral buideldieren.

Van deze ontbreekt de kangeroe (*kasèn*) op Waigeoe, in de

vindt men overal de Cuscus (*dò*) en de springhaas (*tjantjan*); om hen te vangen, worden zij door honden opgejaagd en bij het springen in het water aangeschoten en gevat; het vleesch wordt wel door de Papoewa's, maar niet door Mohammedanen gegeten; de huid dient na reiniging tot trommelvel op tamboerijnen.

Van de Paradijsvogels vindt men op deze eilanden eenige der schoonste exemplaren, de *Paradisea papuana* op Misol, de *P. rubra* op Waigeoe en Batan Ta en de *Seleucides alba* op Salawati. De eerste heet *sjag* of *sjag*, de twee *sjag wagé* en de derde *sjag kasjanaf*. De jacht geschiedt aldus: Nog vóór het aanbreken van den dag klimt de Papoewa in een hoogen boom, die in bloei staat en waar is opgemerkt, dat het wijfje zich nederzet: als het even licht is, komen de mannetjes daarop af. Hij maakt zich daarom onzichtbaar achter een huisje van bladeren met een paar openingen. Wel zou de vogel niet voor menschen wegvliegen, maar men beweert dat hij bang is voor het glinsteren der oogen. Hij mikt er nu op met tweepuntige pijlen en wel zóó, dat hij het mannetje in den rug raakt, daar een schot in de borst niet voldoende is, omdat dan de vogel nog gemakkelijk aan de aan den voet van den boom wachtende vrouw of kinderen kan ontsnappen. Bij het vallen op den grond wordt de vogel dadelijk met een doek van boomschors bedekt en hieronder wordt dan de pijl uitgehaald. Ook mikt men wel onder den oksel, als de vogel zijn kop tusschen de vleugels steekt. Het meest heeft dit plaats in den drogen moesson. De ingewanden worden er nu uitgenomen, de huid wordt met een gloeiend ijzer toegeschroeid en met een laagje gom of melksap bedekt. De Papoewa's zelve gebruiken de vogels niet: zij geven die als belasting aan Radja of Djodjaoe. Niet overal verstaan zij het de huid te bereiden, o. a. op Oost-Waigeoe niet. De vogels voeden zich het liefst met de rijpe roode vruchten van verschillende Pandanussoorten; opgefokt worden zij met laboe, papaja, rauw vleesch en kakkerlakken, maar zij moeten gelegenheid hebben zich den kop te baden of te wasschen.

Op Waigeoe wordt de vogel gestrikt op de door Wallace beschreven wijze en het gebeurt ook wel, dat men nagaat waar de vogel met zonsondergang gaat rusten om hem dan stil te grijpen: hiertoe wordt echter natuurlijk zeer veel handigheid vereischt. Vreemde jagers schieten de vogels gewoon aan, zonder dat de veeren hierdoor schijnen beschadigd te worden.

Andere soorten van paradijsvogels zijn de *Diphyllodes speciosa* (*sabèlo*), de *Cicinnurus regius* (*sabèlo fat* of *dérèbat*) die zijn nest in

den grond maakt en de *Diphyllodes Wilsoni* (*mangkèmbon*), de laatste alleen op Waigeo, Salawati en Batan Ta.

Voorts heeft men er roode en groene papegaaien (*kot mamè* en *k. mara*) en dwergpapegaaien (*wétot*), die ook met pijlen geschoten worden), roode en zwarte loeri's (*sawès mamè* en *s. matmètèm*), groene of grijze duiven (*wipin*) en goudduiven (*wépimbat*), benevens witte kakketoës (*kaitot*), waarvan de jonge gevangen worden als zij uit het nest vallen; al welke vogels zich met woudvruchten, de kakketoës meer bijzonder met kanaripitten voeden.

De kroonduiven (*bloet* of *bèloet*) hebben geen pluimen aan den kam; zij worden soms bij 6 tot 8 te gelijk gevangen in strikken, die men bij lange droogte in het warme jaargetijde spant nabij plaatsen, waar water is. Kasuarissen zijn wel op Waigeo en Salawati, maar niet op Misol, naar men beweert van dezelfde soort als op Ceram; zij worden *kalò* of *aklò* genoemd en het vleesch wordt zoowel door Mohammedanen als Papoewa's gegeten. Van de loophoenders komt alleen de *Megapodius Förstneri* voor.

Onder de reptiliën heeft men vooral slangen (*kok*), waaronder een *Python* (*kok lalè*), die wel menschen aanvalt; terwijl de zee, behalve tal van vischsoorten, schildpad, tripang en schelpen oplevert, die een zeer gewild handelsartikel vormen, evenals de gedroogde vinnen van haaien (*wò*) waarvan de kleinere soorten algemeen worden gegeten ²²).

BEVOLKING.

Zooals reeds gebleken is, bestaat er bij de bevolking in het gebied der Vier Radja's niet veel behoefte tot samenwoning in kampongs; een karaktertrek, dien zij met de Alfoeren van Halmahera gemeen heeft, maar die oostelijker niet zoo sterk op den voorgrond treedt. In verband hiermede zien de meeste woningen er hoogst vervallen en verwaarloosd uit, zijn blijkbaar niet uit duurzame materialen samengesteld en moeten verre achterstaan bij andere oorden in Nieuw-Guinea, welke, als b.v. de Wandamen- en Humboldt-baai, het minst door handelaren worden bezocht.

De woningen zijn òf op palen en dan gewoonlijk boven de zee (*oem li*) òf op den beganen grond (*oem bat*) gebouwd.

De eerste worden met een ladder (*loön*) van hout of door middel van een vonder van losse planken beklommen, zijn gedeekt met aaneengeregen nipah- of sagoebladeren (*lèflif*) en hebben veelal een breed voor- en achterdak waarvan de zijkanten van boven door losse bladeren slechts gedeeltelijk worden dichtgemaakt. Het dak rust op vier stevige houten stijlen (*pakal*). Zolders zijn er niet, maar wel bamboezen horden langs de wanden, soms in 2 of 3 lagen boven elkaar tot opberging van brandhout, doozen met goederen als anderszins. De vloer (*gatgat*) bestaat uit dunne latten van bamboes of niboenghout; de omwanding (*kadjè*) is van nipahbladeren of sagoebladnerven. De huizen hebben voor en achter een overdekte uitbouw of galerij, die met een deur (*bataò*) toegang geeft tot het middenvertrek, dat door doeken of bladeren tot 3 of 4 afzonderlijke vertrekjes (*loe*), meestal slaappleatsen, is afgeschoten; in de zijwanden zijn soms openingen tot venster (*djanèla*) aangebracht, maar lang niet overal.

De woningen op den beganen grond zijn weinig meer dan hutten, geheel uit bladeren samengesteld, waarmede ook het binnenvertrek wordt afgescheiden: als de bamboezen rustbanken ontbraken, vond ik het zeezand op den bodem tot een voet dikte opgehoogd, waarover des nachts het slaapmatje werd uitgespreid.

Boven alle munten uit de woningen der Papoewa's te Biga op Misol: een stevige trap verleent den toegang, bevloering en omwanding bestaan uit regelmatig gestelde houten latten en het dak is behoorlijk afgewerkt. De bamboezen horden worden daar omhangen met uitgerafelde pandanbladeren of mandjes, waarin reukwerk gebrand wordt tot afwering van kwade geesten.

Het front is afwisselend gekeerd nu eens naar de zee- dan weder naar de landzijde. Waar moskeeën zijn, zien die er al even vervallen uit, en de begraafplaats ligt gemeenlijk vlak achter de woningen op den vasten wal. Nabij enkele woningen zijn afzonderlijke hokken tot aanfokking van kroonduiven. Wegens hunne verplaatsbaarheid maken de berg-papoewa's het meest ruwe hutten. Om reden al de woningen op de zuidoostkust van Misol in het water staan en dus als het ware voor anker liggen, noemt men die wel *oem misol*, of snel uitgesproken *oem sol* (verg. *Robidé* l. c. blz. 142 noot). Het getal bewoners verschilt van 5 tot 20 en bedraagt voor Biga \pm 50.

De woningen der Radja's zijn te Moemoes en Samaté met behulp van Tidoreesche ambachtslieden vervaardigd naar het model, aldaar als *fola fargol* bekend en waarvan de omwanding bestaat

uit twee ramen van bamboezen vlechtwerk, terwijl de tusschenruimte is opgevuld met koraalsteen en van buiten en binnen bepleisterd met een dikke kalklaag, zoodat die zich als een steenen muur voordoet; de naam schijnt ontleend aan het opleggen van het kalkmengsel, zijnde als het ware een verguldsel ²³). De Radja van Waigama was bezig voor zich een planken woning te laten bouwen, en die van Misol wachtte tót dat doel eerst zijn definitieve benoeming af. Alle Radja's hebben eenige Europeesche meubelen, hanglampen, soms tafelkleeden en andere versieringen en de Kapita-laoet te Sailolof is van allen het best ingericht. Ook zijn hunne erven met allerlei vruchtboomen beplant en behoorlijk omheind.

Het inwendige dier woningen is niet erg aantrekkelijk: borden, glas- en aardewerk, visschersgereedschappen en tal van andere zaken liggen in groote wanorde dooreen of zijn hier en daar aan de wanden opgehangen, en van reinheid ontbreken zelfs de eenvoudigste sporen; alles is bestoven en vuil en bij het openen der koffertjes of doozen van pandanbladeren vluchten tal van kakkerlakken en ander ongedierte naar een donkerder schuilhoek. De vuurhaard of kookplaats (*lap karið* of *lap ga*) is bij de Mohammedanen meestal in de achter- en bij de Papoewa's in de voorgalerij en wordt gevormd door een vierkanten of langwerpige vierkanten bak, met in elkaar sluitende houten latten afgezet, waarbinnen op zand en asch eenige steenen liggen en het vuur altijd smeulende wordt gehouden. Daaromheen staan de aarden potten en sagoe-oventjes (*kaban*) met een dikke laag roet bedekt en soms ijzeren pannen voor de bereiding van schildpadvleesch en tusschen de latten der omwanding gestoken of daaraan vastgehaakt zeefjes (*lèn lèn*) tot zuivering der rauwe sagoe, rekjes (*sjagsjagal*) voor bewaring der toebereide visch, dissels voor het kloppen van sagoe, spatels om die om te roeren, pijlen, bogen, elgers en harpoenen; terwijl op de bamboezen horden de doozen (*kabilin*) zijn opeengehoopt, die tot bewaarplaatsen van kleederen, talismans, sieraden en sirih-benoodigdheden dienen, ofschoon een en ander ook wel wordt gehangen aan kettingen van rotanringen (*fis*), tusschen de stijlen uitgespannen. De afgeschoten vertrekken bevatten de kussens ²⁴) en hoofdblokken (*lèljoeloen*) en tal van opgevouwen matten (*lam*), waarop de vermoeide ledematen ter ruste worden gelegd, en daarin is tevens de bewaarplaats der *karwar*, zijnde van hout vervaardigde beelden van afgestorvenen of talismans die in den strijd worden medegenomen, en van de geheimzinnige zakjes met *ga kawà* of tooverhoutjes,

het onvoorwaardelijk vertrouwd beveilingsmiddel tegen ziekten en gevaren. Ook hier staan de houten huisjes, *oem dodadi* of *ontò wadjadi* die den zetel of de verblijfplaats der voorvaders voorstellen en waarin zelfs door Mohammedanen des Vrijdags wierook gebrand wordt ter eere der zielen van afgestorvenen; welke zielen overigens verzorgd worden als levende wezens, door in de huisjes 's morgens wat fijn gestampte sagoe in te leggen, die er 's middags weder wordt uitgehaald, maar niet door in die woning verblijvende personen mag opgegeten worden. Vrouwen mogen daarin echter nimmer spijzen doen; deden zij het, zij zouden kinderloos blijven. Behalve in elke woning voor het aldaar huizende gezin zijn in de woning van het hoofd nog dergelijke huisjes voor de zielen van de afgestorvenen uit de geheele kampong. Bij de bevolking der Negen Negorijen zijn het dikwerf geraamten van woningen, door hen *roem sèran* geheeten, die, met stukjes gekleurd doek versierd, als de verblijfplaats van de geesten der voorvaders worden beschouwd en bij feestelijke gelegenheden te voorschijn komen om er in de rondte onder begeleiding van tifaslag om heen te dansen. De bergbewoners hebben zelden van die huisjes: zij meenen dat de voorouderlijke geesten vertoeven op boomtakken, aan welker zijtakken zij lapjes van rood en wit katoen hangen, steeds ten getale van zeven of een veelvoud van zeven; zijn er meerdere zijtakken, dan worden die weggenomen. Ook worden daarop spijzen nedergelegd of in een mandje er aan gehangen.

Wat hun uiterlijk voorkomen betreft, hebben de Mohammedaanse strandbewoners geen kenmerkend eigen type, hetzij dan door vermenging met Cerammers, Makasaren, Boegineezen of Tidoreezen: de Papoewa's of Alfoeren daarentegen wèl, al is het verschil in levenswijze en gewoonten overigens niet zoo heel groot. Zonder op volledigheid aanspraak te maken, teekenen wij het volgende aan.

De *Ambèr in Oost-Waigeoe* hebben een hoog postuur, zijn vrij donker van huidskleur, zeer behaard, vooral in het gezicht, en lijden veel aan de schubziekte. Het hoofdhaar staat als een ware ragebol uiteen; zij hebben een kleine niet zoo heel breede neus; het neusmiddenschot is niet doorboord; de mond is groot en vooruitstekend en er zijn gaten in de ooren voor de ringen van sagoevruchten of metaal. Deze Papoewa's zijn mager in het gezicht door ingevallen wangen, hebben wel ontwikkelde ledematen met kleine voeten en groote handen en bezigen als lendegordel een doek van boomschors, terwijl de meesten als eenig versiersel een

schelpen armband vlak boven den elleboog dragen, die door hen *bélibili* wordt geheeten. Hun ragebol wordt voor een groot sieraad gehouden, vooral tegenover het zwakke geslacht. Zij gaan geheel ongewapend en staan als zeer goedaardige en rustige lieden bekend. Zij hebben eigen hoofden, zooveel als hoofden van gezinnen of oudsten, die den naam dragen van *matjoelal* en wien de Radja zijn bevelen doet toekomen. Afwijkende in hun dracht van de andere Papoewa's, gebruiken zij buikbanden (in hun taal *sampan*) van ganemoetouw vervaardigd en met stukjes schelp versierd, en houten armbanden (i. h. t. *kataboenék*); terwijl zij meer dan anderen met een bamboezen tangetje (i. h. t. *abal*) sagoebrij eten. Vele kleedingstukken en versierselen hebben zij met anderen gemeen; die verschillen enkel in de daarvoor gebruikelijke benamingen. Zij tatoueren of besnijden zich niet en hebben een of meer vrouwen naar gelang zij den bruidschat kunnen betalen, die minstens vijf stukken zwart katoen bedraagt. Hunne lijken begraven zij in den grond en zien er verder niet naar om.

De lieden der Negen Negorijen zijn goed gebouwd, vrij donker van kleur, enkelen met baard, in 't algemeen stevig gespierd, over het lichaam dik behaard, met ragebolvormigen haartooi: sommigen hebben een semitisch type en dezen zijn in het oog vallend lichter van kleur. Zij lijden weinig aan de schubziekte, tatoueren zich niet en dragen zoowel stukken doek als gordels van boomschors om de lendenen. De kinderen hebben het gewone rood- of bruinachtig gele haar, dat, later afgeschoren, tegen den huwbaren leeftijd zuiver zwart wordt en, met olie (*sri*) onderhouden, aan de mannen een fiksche voorkomen geeft. Bijzondere versierselen zijn armbanden van de conusschelp vervaardigd, door hen *samfar* geheeten, en ook van rotan gevlochten polsbanden, die na het overlijden van betrekkingen gedragen worden. Zij maken mannelijke en vrouwelijke *karwar*, de eerste herkenbaar aan een verheven rand rondom het achterhoofd, de laatste aan een kam midden over het hoofd en oorhangers; deze *karwar* stellen voorouders voor, die als beschermheiligen der woning of van het gezin door het bijzetten van spijzen op feesten vereerd.

De bergbewoners van *Salawati* zijn van een middelbare lengte, slank gebouwd met magere ledematen, de huidskleur bijna tot het zwarte overhellende; hun haar is op de kruin tot een dikke laag platgedrukt maar aan den rand krulachtig uitlopende, zoodat het als het ware een kring om het hoofd vormt, die van verre wel wat van den wrong van een tulband heeft. Zij dragen

wat baard en een knevel, maar hun lichaam is weinig behaard, ofschoon zij zware dikke wenkbrauwen hebben; hun voorhoofd is rechtstandig, de oogen zijn donkerbruin, de neus is van middelmatige grootte, het neusmiddenschot doorboord en de mond iets, maar niet veel vooruitstekende; de onderste ledematen zijn dikwerf binnenwaarts gebogen en hun voeten klein. Karakteristiek is de groote bewegelijkheid hunner oogen, wel het gevolg daarvan dat zij als echte natuurmenschen gewoon zijn op alles acht te geven. Zij hebben eigen hoofden, door hen *kaet* genaamd, die echter weinig gezag bezitten. ²⁵⁾

De *bergbewoners van Misol of Mè* kenmerken zich door middelmatige grootte, goede spierontwikkeling, fijn gekroesd haar, breede jukbeenderen en neusvleugels, grooten vooruitstekenden mond, zware wenkbrauwen en baard met knevel, een vrij behaard lichaam en donkerbruine huidskleur. Van nature zijn zij zeer goedaardig, bedaard en niet luidruchtig. Zij laten hun kinderen niet besnijden, hebben maar één vrouw, door de betaling van een bruidschat (*maharoe*) van 10 tot 15 gekleurde borden verkregen, gebruiken geen zout bij de bereiding hunner spijsen en tatoueren zich niet. Zij leggen hunne lijken op een horde in het bosch en dekken die met een mat toe: tegen den tijd dat het lijk vergaan is, nemen zij het hoofd weg en scalpeeren dat zoo noodig, om het dan met de onderkaak in een uitholling van een grooten boom te plaatsen, waarna de opening met een bord afgesloten en er niet meer naar omgekeken wordt. De strandpapoewa's van Biga zien er minder krachtig uit, terwijl hun onderste ledematen vooral erg vermagerd zijn; zij dragen veel ringen van koperdraad in de ooren en hebben als schaamtebedekking een lapje doek voor den buik hangen. ²⁶⁾

Als aan den Radja van Salawati of den Kapita-laoet van Sailolof min of meer ondergeschikt, daar zij aan deze hoofden belasting opbrengen, worden gerekend de Papoewa-stammen, die in het binnenland van af kaap Jërmoer sba aan de noordkust tot nabij de monding der Karabra-rivier aan de westkust van Nieuw-Guinea verspreid wonen. Zij zijn:

1°. de *Arfoe*, wonende ongeveer van het riviertje *Kor*, dat iets bewesten kaap Jërmoer sba in zee valt, tot ongeveer het riviertje *Maga*, dat uitmondt nabij de vroegere vestiging der kampongs *Mar* en *Warsai*. Zij dalen af naar het strand te *Wéwé*, tegenover *Mios Soe*, waar zij sagoe aanbrenge, die nergens groeit in de uitgestrekte laagvlakte achter deze plaats. Ik heb geen Papoewa van dezen stam gezien, maar een oud man te *Wéwé*

gaf mij hunne telwoorden op: 1. *dik*, 2. *wé*, 3. *gri*, 4. *at*, 5. *mèt*, 6. *mat*, 7. *fit*, 8. *bwò*, 9. *moesi*, 10. *moesjoe* ²⁷⁾.

2°. de *Mò* of *Moi*, verblijvende tusschen ongeveer het riviertje *Maga* tot aan ongeveer kaap *Sélé*, de verst uitstekende punt bezuiden straat Kalobolol (alias Galéwo-straat), die te As of Wasé afdalen om handel te drijven, in grooter getale langs de vertakkingen van de rivier Samson wonen en eigen hoofden of oudsten hebben, als *nai palé* bekend, wier bevelen zij trouw opvolgen. Zij houden zich uitsluitend bezig met het kloppen van sagoe en het verzamelen van vogelhuiden, waaronder vooral van *Paradisea papuana*, dien zij *kalim bok*, en *Seleucides alba*, dien zij *kalim melat lagi* noemen, en de *Diphyllodes*soorten, door hen *kalim gan ahèm* en *kalim mili* geheeten. Hun type komt veel overeen met de bewoners van het binnenland van Salawafi: zij zijn zeer handelbaar en rustig en hebben nooit twist met de strandbewoners, maar wel onderling over vrouwen, hetgeen wel eens tot manslag leidt. Zij tijferen den arenpalm en drinken sagoeweer. Hun telwoorden zijn deze: 1. *mèlè*, 2. *ali*, 3. *toloe*, 4. *fat*, 5. *mafœ*, 6. *tanim*, 7. *soetoe*, 8. *waloe*, 9. *waloesi* en 10. *sitiit*. De in de wouden langs de straat wonende *Mò* schijnen beschouwd te worden als onderhoorig aan den volgenden stam ²⁸⁾.

3°. de *Sègèt*, die men onderscheidt in *Sègèt Sélé* en *Sègèt Fasia*, naar gelang zij dichter bij de kaap of aan de kust, dan wel dieper in het land zich ophouden. Van bepaalde grenzen, waartusschen zij wonen, is geen sprake; zuidwaarts tot aan den stam der Karabra en eenige der aan de westkust gelegen eilandjes. De mannen zijn fiksche gebouwd, vrij groot en goed gespierd; het gezicht is sterk behaard, de huidskleur zeer donker en de onderste ledematen zijn overdekt met *ichthyosis*. Zij hebben niet de ragebol, maar toch dicht kroezig haar, de oorlellen met gaten en daarin sigaretten gestoken of stukjes paarlemoerschelp, maar het neusbeen is niet doorboord. De vrouwen zijn meer lichtbruin van kleur, en hebben de voorzijde van het lichaam zwak betatoueed met twee rijen ronde figuren ter grootte van een kwartje, aan weerszijden over den buik naar de onderksselstreek met enkele streepjes aan den buitenkant; zij noemen het *fadjan* en de jonge meisjes laten het doen, omdat de jongelingen het gaarne zien; schoon zijn zij alles behalve, en ook door regelmatige trekken munt haar gelaet niet uit. Handen en mond van beide kunnen zijn door siri rood gekleurd en de onderlip is uitstekende, door een smakelijk genoten tabakspruim. Zelfs de zee-papoewa's hebben van baden een heiligen afschrik: een enkele maal doopen zij het lichaam tot afkoeling in zee, maar tot reiniging nooit, en door de Mohammedanen wordt met minachting gesproken over de laag vuil, die zich op het lichaam der echte Papoewa's ophoopt. Zij hebben evenals de bergbewoners op Salawati, met welken stam zij verwant zijn,

eigen hoofden, *kaol*, met mandoers of onderhoofden *oepoenta* genaamd; zij leven in onmin met de Karabra, omdat zij in die streken de koppen snellen, benoodigd voor het huwelijk. Zij mogen wel met vrouwen uit den stam Mò huwen, maar niet met andere stammen, en steeds is het aanbrengen van twee koppen de verplichte bruidschat. Nadat de eerste kop is afgesneden, dat soms met behulp van ouderen geschiedt, verloopen een paar jaar, en eerst bij aflevering van het tweede hoofd wordt er drie dagen feestgevierd en de bruid zonder verderen omslag aan den heldhaftigen koppensneller overgegeven. Zonder noodzaak brengen zij echter niemand om het leven en anthropophagen zijn zij volstrekt niet. Echtscheiding is onder hen niet bekend; de vrouw, die door twee koppen verdiend is, onderhouden zij tot aan haar dood en aan meerdere vrouwen wordt niet gedacht. De taal schijnt verwant met die der bergbewoners van Salawati, ten minste naar de telwoorden te oordeelen; deze zijn: 1. *mèrè*, 2. *ali*, 3. *toloe*, 4. *fat*, 5. *mafot*, 6. *anim*, 7. *fotoe*, 8. *waloe*, 9. *si*, 10. *oetmèrè* (*oekmèrè?*), 11. *oetmèrè nègè mèrè*, 12. *oetmèrè nègè li*, 16. *oetmèrè nègè nim*, 20. *oet ali*, 30. *oet toloe*, 40. *oet fat*, 50. *oet mafot*; verder te tellen scheen te veel inspanning te vorderen en beweerden zij niet te kunnen. Zij gaan met hun vlerkprauwen ver op zee tot zelfs naar Misol, 2 à 3 personen in een prauw en zelden meer dan twee prauwen te gelijk: zij worden dan door hun vrouwen vergezeld en zeilen liever dan te pagaaien. Dikwerf verongelukken die prauwen, maar dat schaadt hen niet, want zij hebben een merkwaardige verachting voor den dood en zeggen, dat als het tijdstip van sterven is aangebroken dit toch niet te verhinderen is. Zij meenen dat met den dood alles eindigt; de lijken der afgestorvenen worden eerst drie dagen in de woning bewaard tot ze opzwellen en dan gebracht naar een der eilanden, waar zij op horden te rotten worden gelegd, soms wordt de kop er afgenomen maar dit niet altijd; de Sègèt Sélé brengen de lijken naar het eilandje *Lago*. In het bosch worden door hen geestenhuisjes opgericht tot vereering van de schimmen der voorvaderen, welke huisjes door de familieleden niet mogen betreden of genaderd worden. Het eten van enkele vischsoorten en ook krokodillen is aan sommige personen of familiën verboden (*ténafalit*). Zij kennen geen tijdrekening, noch van dagen, noch van maanden of jaren, zelfs niet van moessons; enkelen wetep iets van berekeningen van goede en kwade dagen, hun door handelaars, met wie zij in aanraking kwamen, geleerd ²⁹).

De gewone dracht van de bevolking der Vier Radja's is de volgende. In het haar steken zij een krabber (*sé*), gewoonlijk van bamboes gesneden en dan *sé kabalam* geheeten, met 4 of 7 tanden, die door stukjes hout van elkaar worden gehouden en

aan den top met touw van boomschors zijn omwonden om het inscheuren tegen te gaan; in de ooren dragen zij hangers (*angkabo*) van zilver, lood, sagoevruchten of glas vervaardigd en naar den vorm onderscheiden in *angkabo taoegé* en *angkabo koe-měnta*; om hals, boven- en onderarm hebben zij ringen van de slagstanden van wilde varkens (*bò kalifò*) en van schelpen (*lòlò*) en rotan (*fis*) vervaardigd, dan wel banden van de bladnerven van een onbekende boomsoort gevlochten; aan de vingers dragen zij ringen van schildpad (*bèloes*); de buik wordt omwonden met dun gespleten roodgeverfde rotan (*wil mamé*) en de lendenen met een doek (*bém*) van boomschors, die, tusschen de beenen doorgestoken, met een lang eind naar voren afhangt; dikwijls is nog een schelp aan het hielgewricht bevestigd en over den rug of de schouders hangt aan een band van boomschors een mandje (*kapon*) van rotan of tasch (*kasjiof*), waarin bamboezen kokers voor tabak en geoliede kapok (*ban tabaka* en *ban madjoeloe*), lepeltjes (*soel*) uit een conusschelp gesneden, een kalebas (*kabogol*) voor kalk of van pandanbladeren gevlochten kalk- en tabaksdoosjes (*lofi ga* en *lopa-lopa*), benevens sirihvruchten en pinangnoten worden bewaard; dikwerf dragen zij hoeden (*salan*) van pandanbladeren, en bij feestelijke gelegenheden worden al die versierselen met kralen en bloemen opgetuigd en ook kralen halssnoeren omgedaan.

Hun wapens zijn bogen met pijlen en lansen. De bogen (*poesoe*) worden gesneden uit het hout van den arenpalm en andere houtsoorten, en de pees is gedraaid van de schors van een soort waringinboom; de pijlen (*toenoes*) zijn stengels van riet (*fom* en *fom kajaoe*) met punten van arenhout, soms van weerhaken voorzien, of met lancetvormige bamboezen einden en beentjes van kroonduiven en vleermuizen; zij schieten daarmee in staande houding door het onderende der pijl sterk tegen de pees aan te drukken. De lansen zijn of van hout (*falak* en *kakélèt*) of met ijzeren punt (*solon*) of wel met een toegepunt pijpbeen van een kasuaris voorzien (*tabiol kalo kabòmè*). Velen hebben nog messen en peda's of houwers, die zij van de handelaren kochten.

De leefwijze is hoogst eenvoudig: tweemaal per dag, des morgens en des avonds, wordt sago gegeten, als sagoebrij of gebakken, met visch of schelpdieren als toespis en, in streken waar sagoebomen voorkomen, gerookte sagoetorren (*sjètè*), of wel gekookte bladgroenten en paddestoelen (*jèfèn*); een en ander bereid met zout (*lisiin*), dat in kleine hoeveelheden wordt aangebracht of wel met zeewater. Als drank dient daarbij sagoeweer

(toeŋe), door het tijferen van aren-, kokos- of nipahpalmen verkregen; en den geheelen dag door, naar gelang van opwellende behoeften, gebruiken zij pisang, suikerriet, kaladi en vruchten bij wijze van versnapering rauw of toebereid, terwijl een gelukkige vangst van varkens, buideldieren en schildpad steeds een welkome aanleiding is voor een feestelijk maal.

Feesten vallen trouwens zeer in den smaak: het huwelijk en overlijden van familieleden bieden daartoe de beste gelegenheid. De bovenbeschreven huisjes worden dan rijk versierd in het middenvertrek geplaatst en daaromheen wordt in de rondte gedanst, onder begeleiding van zang en tifaslag, in hoopjes van 2 of 3 achter elkaar, vergezeld van vrouwen en meisjes, tot drie en meer dagen achtereen, slechts bij kleine tusschenpoozen afgebroken om van de overvloedig gereed gemaakte gerechten te gebruiken: ofschoon de opgewondenheid voortdurend toeneemt, komen wanordelijkheden bijna nooit voor. Die dans heet *wōr* en bestaat in een afwisselende huppelende beweging der onderste ledematen onder het voortbrengen van schelle geluiden: voor een Europeesch gehoor vrij ongenietbaar. De tamboerijnen (*silip*) zijn vervaardigd van het hout van *Artocarpus* of *Cordia*, overdekt met kangoeroehuid of leguanenvel, waarop eenige stukjes gom worden geplakt om den waren toon te krijgen. De strandbewoners hebben echter ook bekkens (*māgmogon*), van elders aangebracht, en, zoo zij Mohammedanen zijn, nog de *rabab* en *rabana*; want bij de komst van vreemdelingen en na afloop der vasten vermaken dezen zich veel met het Moluksche spiegelgevecht, dat zij *wofasokat* heeten en het tweegevecht met sagoenerven, door hen *wofasélép* genoemd: de daarbij benoodigde schilden koopen zij van lieden van Maba en Patani. Het voordragen van liedjes, *lampali*, is bij lichte maan een zeer geliefde tijdkering. ⁸⁰⁾

Is landbouw weinig in tel en wordt die zoo te zeggen slechts terloops beoefend, de vischvangst daarentegen speelt een voorname rol; daaraan onttrekken zich zelfs de bergbewoners niet geheel. Groote vischnetten bezitten slechts enkelen, maar vischscheppertjes zijn in elke woning voorhanden, hetzij zonder steel met kleine mazen van ganemoetouw geknoopt (*warasam* of *warasoem*), of die met steel en groote mazen, vervaardigd van de bladvezels van *Enhalus Koenigii*, onder den Noemforschen naam *arsam pap* bekend; met beide wordt op ondiepe plaatsen visch geschept. Voorts wordt met de lijn gevischt op een diepte van 40 à 50 vademen, en met een bamboezen hengel (*oef*), waaraan nabij de haak een veertje zit, de aan de oppervlakte van het

water zwemmende visch handig opgehaald, of met rieten elgers (*tatoel*), voorzien van vorkvormig toeloopende weerhaken en ijzeren punten, evenals de tripang gestoken. Het belangrijkste is echter de harpoen (*taljan*), daar deze dient tot het vangen van Dugong (*loein* of *ljoein*) en schildpad (*fèn*) en bestaat uit een stevigen ijzeren haak met een beugel, waarin de stok wordt gestoken en die door een lang touw verbonden is met het drijfhout (*pal-palan*); nadat het dier getroffen is, duikt het met kracht naar beneden en schuift de stok uit den haak, maar het drijfhout wijst de plaats aan waar het zich ophoudt en na eenigen tijd onder te zijn gebleven, wordt het flauw en gemakkelijk gevangen. Van den doejoeng wordt het vet verzameld en van de beenderen wel snijwerk vervaardigd, en zoowel Mohammedanen als echte Papoewa's eten het vleesch gaarne; van schildpad kent men vier soorten: *fèn kafal*, de grootste; *fèn salat*, met gebloemde schaal; *fèn kawà* met roodachtige schaal en *fèn bòtò* of echte karet, die de beste en duurst betaalde schaal oplevert; alle soorten worden door de Papoewa's gegeten, maar de Mohammedanen eten als elders in den Archipel alleen de eieren, die aan het strand ter diepte van een armslengte gevonden worden. Hun prauwen (*wag*) zijn gewone vlerkprauwen, waarmede zij zich door middel van pagaaien (*pos*) van ijzer- of gofasahout voortbewegen; zoo zij van zeilen gebruik maken, bezigen zij daartoe matten van pandanbladeren.

De zee is tevens de groote voorraadschuur der talrijke schelpsoorten, waaronder de paarschelp (*sapépèl*) en blaasschelp (*tapioe*) het meest bekend zijn, maar de Conusschelp als handelsartikel de grootste waarde heeft, daar de pikol te Ternate 6 à 7 gulden kost en de handelaren op Nieuw-Guinea de 12 à 20 stuks voor een gewoon bord inruilen; het zijn deze schelpen waarvan de Papoewa's hunne lepeltjes vervaardigen en die, van het kalkafzetsel ontdaan, een paarlemoerachtigen glans bezitten, en in Europa wellicht voor echt paarlemoer worden verkocht.

Als andere takken van nijverheid kunnen nog genoemd worden: de vervaardiging van matten, sagoeoventjes en schelpen armbanden, de bereiding van tripang en het ijzersmeden.

Matten (*lam*) worden gemaakt van de bladeren van een pandansoort, die *lawat* heet: deze worden tot reepen gespleten, goed gedroogd en gedoopt, voor de gele kleur in een aftreksel van de bast van *Morinda bracteata*, voor de roode in een aftreksel van de bladeren van een slingerplant en voor de zwarte in modder; daarna gekookt, dat de kleuren niet afgeven, en aan

elkaar genaaid, waarop zij met een rolsteen worden gladgestreken en de einden gelijk gemaakt.

Voor het vervaardigen van sagoeoventjes (*kaban*) wordt de klei gemengd met water, tot het deeg geschikt is voor kneding: de vorm wordt uit de hand gemaakt, van buiten met een steen glad gewreven en gedurende eenige dagen aan den invloed van de zonnewarmte blootgesteld. Vóór het gebruik wordt het oventje met de stengels van *Agati grandiflora* goed bestreken, naar men wil om het spoedige barsten te voorkomen.

Tot het maken van armbanden (*samfar*) dient de Conusschelp; in het met een hakmes afgekapte middenstuk wordt een weinig zand gelegd en daarboven een drie voet lange bamboes, met steenen of zwaar hout er op, draaienderwijs bewogen tot door het rondwikken een gat is ontstaan dat met een spijker wordt bijgewerkt: een geoefende hand kan in één dag een armband afmaken.

Van tripang (*tè* of *matè*) worden enkele soorten door de Papoewa's rauw en door de Mohammedanen gepoft gegeten; de bereiding voor de markt bestaat alleen hierin, dat de gevangen tripang in pannen wordt gekookt, dan in den rook gehangen en vervolgens in de zon gedroogd, om aldus voor het vervoer geschikt te zijn.

Of het bakken van oventjes soms door lieden van Maré, het draaien van armbanden door Tobelloreezen en de bereiding van tripang door handelaren naar Nieuw-Guinea is overgebracht, blijft twijfelachtig; maar in bijna elke kampong is een blaasbalg naar Tidoreesch model, en de bewerking van het ijzer is nog niet zoo heel lang geleden van de Tidoreezen geleerd en verder verspreid*). Ten overvloede voeg ik in de Aanteekeningen een nadere beschrijving daarvan³¹⁾.

Het volk gevoelt zich tevreden en zorgeloos: bij de geringe dagelijksche behoeften is de prikkel tot arbeid niet groot en worden bijzondere uitgaven voor feesten gevorderd, dan is met weinig inspanning het noodige in korten tijd bijeengebracht. Van aloude zeden en gebruiken wordt nimmer afgeweken en zelfs de Radja's wachten zich wel hierin eenige verandering te brengen; de vrees voor wraakoefening houdt hen in toom en vandaar dat diefstal en moord zeer zelden voorkomen en ook

*) Hoe prof. R. Hartmann er aan komt, in zijn werk over Madagaskar blz. 99 van Papoewasche blaasbalgen te spreken, is mij dan ook volkomen onbegrijpelijk.

kleine overtredingen tot de hooge uitzonderingen behooren. Als echte natuurmenschen letten zij op alles en door hun kinderlijken aard boezemt elke nietigheid hun belang in: vreemdelingen hebben daardoor wel eens last van opdringen, met een weinig kalmte echter gemakkelijk tegen te gaan. Ik heb in dat opzicht den tegenwoordigen Radja van Waigeoe bewonderd, die met een voorbeeldelooze bedaardheid zijn eigen onderdanen eerst liet uitschreeuwen, dan duidelijk zeide wat hij verlangde en alles van hen gedaan kreeg: de man was bekend met de eigenaardigheid, dat ieder een woordje wil meepraten, hij had evenmin haast als zij. Standen heeft men nergens: slaven (*matoe*) worden van Nieuw-Guinea aangebracht en, naar men mij ergens zeide, wel onder bedreiging opgedrongen voor een zeker bedrag te koopen: zij gaan anders in het gezin op en de slavernij is volstrekt niet drukkend: hier en daar meende ik de slaveu te herkennen aan afgesneden haar en minder versierselen, ofschoon ik daarvan niet heel zeker ben.

Van godsvereering is geen spoor te ontdekken, wèl van een geloof aan goede en kwade geesten, als ten minste de verzorging der zielen van afgestorvenen in huisjes of door het maken van houten beelden (*karwar*) daartoe kan gerekend worden. Zooveel is zeker dat die beelden alleen familieleden voorstellen, die in de woning een natuurlijken dood stierven en nimmer afbeeldsels zijn van vermoorden of in een strijd gevallen personen; waaruit men zou afleiden, dat zij een soort penaten vertegenwoordigen, die gemeend worden in den familiekring, zij het ook onzichtbaar, voort te leven. De op zee medegenomen beeldjes, de talismans om den hals of op den rug gedragen, de tooverhoutjes en de staken (*samà*) met beelden dienen daarentegen tot afwering van onheilen, ziekten en gevaren, als voorbehoedmiddel tegen kwade invloeden, die nadeelige gevolgen zouden kunnen na zich sleepen, en talrijk zijn de handelingen die om dezelfde reden verboden zijn. Als voorbeeld hiervan mogen strekken: dat de lieden der Vier Radja's des nachts op zee varende geen licht mogen ontsteken, dat het noemen van den naam van zwager en schoonvader ongeoorloofd is, dat woningen waar hoofden zijn overleden moeten verlaten worden, dat Mohammedanen in de woning van Papoewa's komende het binnenvertrek mijden en dat de plek van de doodengrot te Kafopop niet mag betreden worden; om van vele andere door het gebruik gewettigde verbodsbepalingen niet te gewagen, daar bijna elke plaats en ieder gezin in dit opzicht iets bijzon-

ders oplevert. Men kan dit niet als een lageren trap van beschaving aanmerken, daar alleen de aard van het bijgeloof met elders verschilt.

Volgens sommigen zou de grond aan den Sultan behooren, maar dit is niet juist. De bewoners zijn onderhoorigen van den Sultan, doch de grond behoort aan hen, en hunne oudsten of hoofden bepalen of en voor hoe lang iemand een tuin mag aanleggen en producten uit het woud inzamelen. Van huur of verkoop van grond bestaat zelfs geen begrip, omdat dat bij den overvloed van beschikbaar terrein niet voorkomt. Ontginning wordt alleen aan de bewoners vergund of aan hem die zich voorgoed ergens heeft nedergezet en nevens de voorrechten ook de lasten der bevolking helpt dragen. Wil derhalve de Sultan medewerken om aan vreemdelingen een stuk grond tijdelijk af te staan, dan is hij verplicht het plaatselijk bestuur daarover te hooren en dit beslist na beraadslaging en overweging; hij is echter niet gerechtigd tot willekeurige beschikking of afwijking van de plaatselijke gebruiken³²). Eigendom van boomen wordt verkregen door een insnijding te maken in de schors of deze wat los te pellen, en zoo een ander het waagt dat eigendom te schenden, dan wordt hij beboet.

Misol en de westkust worden door Ternataansche handelaars zeer zelden bezocht, wèl Salawati en Saonek: op de laatste plaats houden zelfs een paar opkooopers voorgoed verblijf, die van tijd tot tijd rondgaan om te jagen en tripang, schildpad en schelpen in te ruilen. Geld is nog niet erg gewild en dan alleen zilvergeld, dat versmolten wordt tot oorhangers en armbanden; de meest gevraagde artikelen zijn kralen, borden, glas- en aardewerk, ijzeren pannen en andere snuisterijen.

Bepaalde ziekten komen onder het volk niet voor, tenzij men als zoodanig wil aangemerkt zien de schilferachtige huidziekte, die in de Molukken met den uit het Spaansch afgeleiden naam *kaskado* bekend is, maar die een inlander niet als ziekte beschouwt en waartegen geen enkel geneesmiddel bestaat.³³).

DE TAAL.

In het hiervoren beschreven gebied worden drieërlei talen gesproken:

1°. de zoogenaamde taal der Vier Radja's, zijnde die der strandbewoners, welke van Waigeoe uit zich over de andere eilanden verspreidden;

2°. die der Papoewa's of Alfoeren, de oorspronkelijke bergbewoners, die voor elk eiland verschilt;

3°. die der bevolking der Negen Negorijen, overeenkomende met de taal van Biak en dus als een dialect van het Noemforsch aan te merken.

Van de eerste verzamelde ik ruim 300 woorden, met behulp der woordenlijsten uit de werken van Robidé van der Aa en Von Rosenberg; de daarin voorkomende drukfouten zijn genoegzaam alle verbeterd.

Aan een verklaring van bijzondere vormen (verbale of pronominale) heb ik mij niet gewaagd; alleen teekende ik de verschillen op van te Misol gebruikelijke woorden met Salawati en Waigeoe en meer uitvoerig van het dialect van *Kalpap*, een kampong van de negorij Sailolof, daar dit nog al veel afwijkt.

Naar schatting wordt de taal der Vier Radja's gesproken door hoogstens 3000 zielen, maar toch neemt zij op de evengenoemde eilanden de eerste plaats in, als zijnde de taal van den overheerschenden stam.

(K = Kalpap; Rob. = Robidé; V. Ros. = Von Rosenberg;
S. = Salawati; W. = Waigeoe).

Ajò . . . boom, hout.	Bàbà . . vader, nl. <i>eigen vader</i> (K. <i>bà</i>).
aklò . . . kasuaris (S. <i>kalò</i>).	badan . . lichaam (W. <i>lapò</i>).
aliag . . . een boom, <i>Alstonia scholaris</i> .	balja . . . snel spoedig (K. id. of <i>bèlja</i>) <i>balja di</i> , niet te haastig.
angkabo . oorhanger.	ban . . . doos, koker.
ansòpò . . neen (V. Ros. <i>ambo</i>).	bat . . . aarde, grond (K. <i>gò</i>); <i>bat</i> <i>'mnis</i> , vlakke.
aran . . . tong (W. <i>halan</i>); <i>ni arania</i> , zijn tong.	batan . . land, b. v. <i>batan Wage</i> , <i>batan Ta</i> , enz.
aroa . . . wederom.	bataò . . deur eener woning.
arsam . . <i>arsam pap</i> , vischschepper- tje (uit het Noemforsch).	bèloes . . schildpadden vingerring, door mannen gedragen.
awà . . . gij; <i>awà nim</i> of alleen <i>nim</i> , uw.	

- bèm . . . lendengordel van boom-
schors; *bèm pin.* id. sa-
rongsgewijs door vrouwen
gedragen.
- bénis . . . warm.
- béon . . . doorgang, straat.
- bi sagoe (V. Ros. *biek*); *bi-ajò*,
sagoepalm.
- bili zwam van den niboeng-
palm; *bili lap*, zwam om
vuur te slaan.
- bloet . . . kroonduif, Goura sp.
- bò wild varken; *bò kalifò*,
slagrand van een wild
varken en ook de daarvan
vervaardigde armbanden.
- boef . . . een tor, *Euchirus longi-*
mannus.
- boeloef . . onrijp.
- boes . . . wit; *matoe boesboes*, een
blanke.
- Di woordje tot vorming van
den vetotief; het wordt
achteraan geplaatst.
- djèngè . . steen, die in zee boven
het water uitsteekt.
- djimala . . (of *djoemala*), verbastering
van het Tidor. *gimalaha*.
- djodati . . titel op Misol aan zende-
lingen van Tidore gege-
ven (wellicht uit het Am-
bonsch).
- djoklolo . baai, inham.
- dò de buidelrat, Cuscus.
- doedoe . . moeder, nl. *eigen moeder*.
- doef . . . uitspuwen van sirihspeeksel.
- Ené . . . ik, mijn (K. *jéné*); *èné nik*
of, alleen *nik*, mijn; *èné nik*
fnò, mijn zuster; *èné nik*
nòg, mijn broeder; *nik man*
mat tò, mijn vader is dood.
- Fa naar b. v. *'mdjag fa lol*,
zeewaarts gaan; dient ook
om den reciproquen vorm
aan te duiden, b. v. *fa talak*,
van elkaar scheiden.
- fadjoem . schelpdier; *fadjoem kaïno*,
schaal van een schelpdier.
- fafan . . . plank.
- fakatjoem baren (K. *nèftjoen*).
- falak . . . ijzeren haak om schildpad
te steken; ook houten lans
met een punt van kasua-
risbeen.
- fas rijst, met en zonder bolster,
en ook gekookt.
- fat vier (Rob. *foet*).
- fatan . . . ruiken (V. Ros. *poenoe*).
- fèn schildpad (Rob. *fn*). Soor-
ten: *f. bôtò*, *f. falat*, *f. kafal*
en *f. kawà*.
- fi goed.
- fis rotan en ook de daarvan
gevlochten ringen en arm-
banden (K. *pis*).
- fit zeven.
- fnò zuster.
- foen . . . heer; *foen na*, zie bij *na*.
- fom . . . de rietsoort, waarvan de
pijlen gesneden worden,
Arundo, sp.
- fon vol, gevuld (V. Ros. *von*).
- Ga 1°. stam, boom; *ga kaïno*
bast; *ga kaloenò*, blad; *ga*
kapiò, vrucht; *ga kòmò*, tak;
ga sid, bloem (K. *a*).
2°. plaats b. v. *lap ga* vuur-
haard, kookplaats; *bi ga*,
plaats, waar sagoe voor-
komt.
- galag . . . mond; *èné galag*, mijn
mond; *awà nim galam* of

- awà nim galamia*, uw mond
 (grondwoord mij niet duidelij;
K. samò of wellicht *sam*).
- galol . . . bosch (*K. alol*).
- gargal . . . klos tot het opwinden van
 vischlijnen of touw.
- gatgat . . . vloer eener woning.
- gënan . . . klein; *wag gënan* kleine
 prauw (*K. katogè*); zie ook
magënan.
- gëni . . . gekookte of toebereide sagoe.
- gi . . . die, dat.
- goelim . . . regen (*K. djim*).
- goeloe . . . suiker, uit suikerriet ge-
 perst.
- gof . . . de *Bambusa aspera* (*K. goef*);
 alle andere bamboesoorten heeten
kabalam.
- Ia . . . hij, zij, zijn, haar; *ia nio*
 of *nio*, zijn, haar.
- in . . . visch (*K. don*); *in kaoetoen*
 vischkop; *in kajoed*, visch-
 staart.
- ipsa . . . duizend (*V. Ros. ripsa*).
- Jëf . . . eiland (*S. ëf*).
- jëfën . . . paddestoel.
- jëjël . . . een boom, *Areca glandi-*
formis: het hout dient
 voor vloerlatten en goten.
- jël . . . berg (*K. ilpò*).
- jëm . . . grondw. onzeker; *ënë jem*
 ik zie; *awà mèm*, gij ziet.
- jës . . . hond (*K. saoe*; *S. kablé*).
- joga . . . (of *njoga*), *Casuarina* sp.
- jolèp . . . een plant, *Crinum asia-*
ticum.
- Kaba . . . bladnerf van den sagoe-
 palm.
- kabalam . . . algemeene benaming der
 bamboesoorten (*K. kabalèm*;
W. kabalim).
- kaban . . . sagoeoventje.
- kabilin . . . koffertje van pandanblade-
 ren (uit het Tidoreesch).
- kabloëis . . . stelen.
- kabloti . . . koud (*K. kabloet*).
- kaboe . . . ijzerhout, waarvan eenige
 soorten.
- kabògol . . . een plant, *Lagenaria his-*
pida.
- kabom . . . been, beenderen.
- kadjè . . . omwanding, beschot.
- kafani . . . vleermuis, *Pteropus*.
- kaféo . . . vleugel.
- kafòpop . . . een parelschelp, vooral voor
 het paarlemoer gezocht.
- kagoel . . . jong, niet oud.
- kaii . . . gras (*Rob. kai*).
- kainò . . . zie bij *ga* en *fadjoem*.
- kaitot . . . witte kaketoë (*K. watot*).
- kaja . . . hakmes, houwer.
- kajoed . . . staart.
- kajomkaba . . . hals (*K. en W. kalong*
kabaoe).
- kakélet . . . scherp toegepunte houten
 lans.
- kalabiobon . . . vlinder (*K. kalabòèn*).
- kalana . . . vorst (wellicht verb. Tidor);
kalana foen, de heer vorst.
- kalèn . . . *Colocasia*-soorten.
- kalèpip . . . een boom, *Abrus praeca-*
torius.
- kalifin . . . tand (*S. lófò* of *lof*); *kalifin*
sia, onze tanden. Misschien
 is het grondwoord *kalif*;
 vgl. sub *bò*.
- kalis . . . een boom, *Terminalia ca-*
tappa.
- kaloef . . . rat, muis.
- kaloeïn . . . gebladerte.
- kaloenò . . . zie bij *ga*.
- kalògos . . . koraal (bij *V. Ros. rif*).

- kamanjinis geel (V. Ros. *koemenis*).
- kamit . . . vijl.
- kamtjoe . . . pinang (S. *gi*); *kamtjoe-ajo*, pinangpalm.
- kanèm . . . arm, hand (K. *kanjè*); *kanèm kasiboe*, nagel; *k. lès*, hand; *k. pap*, voet; *k. kòmò*, vinger; *k. pap kòmò*, teen; *k. kapoekò*, knie.
- kanitif . . . kakkerlak.
- kanoen . . . (misschien *kanoend*), veder (Rob. *goef*).
- kaoetoen . . . hoofd (K. *wònd*).
- kapagalis . . . te Salawati naam van een zwarte kakketoe met witte borst, die op den vasten wal van N. Guinea gevonden wordt.
- kapat . . . steen.
- kapatan . . . stam van een boom.
- kapiò . . . zie bij *ga*.
- kapoe . . . stuk doek of lijnwaad, als schaamtebedekking om de heupen geslagen.
- kapon . . . mandje op den rug gedragen.
- karwar . . . in hout gesneden mensche-lijke figuren, ook als talisman in gebruik.
- kasèm . . . de kangoeroe, *Dorcopsis* (V. Ros. *wipin*).
- kasèt . . . muskiet.
- kasjanaf . . . een boom, *Hibiscus tiliaceus*.
- kasjiof . . . mandvormig taschje, dat over den schouder wordt gedragen.
- kasmis . . . zoet (V. Ros. *fi*).
- katèm . . . één, van personen; zie *sa* (V. Ros. *katim*, een).
- katjoe . . . zuigeling (V. Ros. *kasjoen*).
- kawà . . . geneesmiddel; *ga kawà*, tooverhoutje of worteltjes, waarvan stukjes afgesneden en gekauwd worden.
- kawat . . . wortel van een boom of plant.
- kawok . . . een soort geest, die een menschelijke gedaante kan aannemen.
- kèto . . . kort (V. Ros. *labo*).
- kin . . . mat (V. Ros. *tien*).
- kisa-kisa . . . een weinig.
- kok . . . slang; *kok lalèd*, de python.
- kòmò . . . zie bij *ga*.
- kot . . . papegaai, *Eclectus* (K. *alok*); *k. mamè*, de roode; *k. marà*, de groene soort.
- konor . . . wonderdoener, duizendkunstenaar (vermoedelijk uit het Noemforsch).
- Labà . . . een soort *Lagenaria*, die op Java *waloe koening* heet.
- lafa . . . tien (K. *lafé*); *lafa mai sa*, elf; *lafa mai loe*, twaalf; *lafa loe*, twintig; *lafa loe mai lim*, 25; *lafa si*, negentig. (alleen bij plaatsing vóór *fat* en *fit* wordt de eind-*a* ingeslikt).
- lali . . . gember, *Zingiber* sp.
- lam . . . mat, slaapmat.
- lap . . . vuur; *lap ga* of *lap karid*, vuurhaard, stookplaats; *'mbé lap kisa-kisa*, geef wat vuur.
- lasa . . . een boom, *Lansium domesticum*.
- lataf . . . de nipahpalm.
- lawat . . . een pandansoort, waarvan de slaapmatten vervaardigd worden.

- lé land, in tegenstelling
 van zee.
 lèflif dak; zie bij *oem*.
 lèljoeloen . . . houten hoofdblok.
 lèn zand.
 lènlèn zeeffe van bladnerven
 gevlochten (W. *lèlèn*).
 lès boven, omhoog.
 lèt slecht.
 lèwès houten lipje om het
 vel van tamboerijnen
 te spannen.
 li kralen.
 liasan zon (K. *mèlèt*).
 lilin weg.
 lim vijf.
 lisin zout.
 ljoèin de doejoeng (K. *loein*).
 loe 1°. twee.
 2°. afgeschoten vertrek
 eener woning.
 loek aap.
 lofi kalk; *lofi ga*, doosje of ko-
 ker om kalk te bewaren.
 lol zee, in tegenstelling
 van land.
 lèlò 1°. donder (K. *lòlè*).
 2°. armband van schelp
 vervaardigd, om den
 opperarm gedragen.
 lèlof een boom, *Erythrina*
picta.
 lololon pees (bij V. Ros. *wortel*)
 lon maal; *lon sa*, eenmaal;
lon loe, tweemaal.
 lòn ladder.
 lopa-lopa . . . doosje van blad ge-
 vlochten, om tabak, ge-
 droogde pinang, enz. te
 bewaren.
 los neet van luizen.
- Madjoeloe . . . olie.
 madjorom . . donker (V. Ros, *motjo-
 ron*).
 mafsa huwen.
 magènan . . . kind. (K. *wakè*); *magè-
 nan man*, zoon; *m. pin*,
 dochter.
 magmògon . . bekken, gong; *m. gam*,
 een stel gongs.
 maktep steken.
 maktoet met de vuist slaan.
 mala (of *mara*), blauw, groen.
 malamèn diep.
 malas lang (K. *malaïs*).
 malé nacht.
 malès schoonmaken, reinigen;
batò malès tò, zijn tuin
 is al schoon gemaakt.
 maljaman . . bliksem (K. *baljabin*).
 malòmò nat.
 mam (of *man*), vader, nl. over
 den vader van een ander
 sprekende; ook man,
 b. v. *mand*, hij is een
 man; *awò man awò*,
 gij zijt een man.
 mamè rood (Rob. *momè*).
 mana licht, niet zwaar.
 manapa breed (K. *manap*).
 mangkèmbon . . paradijsvogel, *Diphyllo-
 des Wilsoni*; komt voor
 op Waigeoe, Salawati
 en Batan Ta.
 manilgok . . . een boom, *Jambosa* sp.
 manilja een boom, *Mangifera*
indica.
 manilmap . . . de ananasplant.
 manjò schoon; *manjò sapò*, niet
 schoon, leelijk.
 manmèn een boom, *Livistonia*
rotundifolia.

- manoli een boom, in het Maleisch der Molukken als *djati papoewa* bekend, nog niet gedetermineerd. (heeft zeer kleine bladeren en is dus zeker geen *djati*, als bij Rob. blz. 140.)
- mapon eten; *awà mapon tð*, hebt gij al gegeten?
- mara rijp (V. Ros. *mas*).
- marepat . . . west.
- marèsèm . . peper, Capsicum.
- masa gekookt, gaar van spijzen.
- masalam . . . besnijden.
- masbagal . . met een stok slaan.
- masbat . . . met de hand slaan.
- masmas . . . rif (Rob. *kalogos*).
- masnjan . . . helder (Rob. *mere*).
- masoeïs . . . ledig (K. *masjoës*).
- mat (of *matmat*), dood.
- matabioe . . bijslaap.
- matè (of tèt) . tripang.
- matmètèm . . zwart (Rob. *moelmeten*).
- matoe slaaf; *matoe mol*.
mensch; *matoe boesboes*,
een blanke; *matoemòlð*
hij is een mensch.
- 'mbagal . . . slaan (V. Ros. *bakal*).
- 'mbasò zeggen.
- 'mbé (grondwoord onzeker)
geven; 'mbé *lap kisa-*
kisa, geef wat vuur; *ia*
tonbé tala ia, hij gaf
mij een pisang.
- 'mbi levend zijn.
- 'mbilin . . . opstaan.
- 'mbisi hij heeft de koorts.
- 'mdjag gaan (K. *tag*); 'mdjag *fa lé*,
landwaarts gaan; 'mdjag
fa lol, zeewaarts gaan.
- 'mdjoil . . . klimmen.
- mélas (of *malas*) lang (bij Rob.
klimmen).
- mèt wolk.
- métèn ondiep, droog vallend
bij eb.
- 'mgibis zwemmen (K. *tinès*).
- mini vogel (K. *min*).
- minim drinken; *minim waja*,
water drinken.
- misol ankeren.
- 'mjas zwemmen.
- 'mnis vlak; *bat 'mnis*, vlakte
(K. *gò 'mnis*).
- modèles noordoost.
- moesèl vischnet.
- moestènggè . paarlemoer.
- moestika parel.
- moglol noord.
- mòmof schreeuwen; *mòmof*
tjatjoe di, schreeuw
niet te hard.
- mòrò (K. *morè*).
- mòtò veel.
- 'mtjinis schreien (K. *tinès*).
- 'mtoe hard.
- Na hemel; *foen na*, een
soort bezwering als: de
hemel zij mijn getuige!
- nafèt vechten.
- naknak een boom, *Artocarpus*
polyphema (bij Rob. blz.
145 ten onrechte *tjam-*
paka).
- nam buik (K. *njan*); *nam*
saléo, borst. Misschien
is dit het grondwoord
niet, want *èné nag*, mijn
buik; *nim nam*, uw buik;
ni namia, zijn buik.
- namanèt . . . sterk.

- nanja een boom, *Canarium*
 commune.
 naoet oud van jaren.
 néplé groot.
 ngafabamak . liegen.
 ni woordje tot vorming van
 het bezitt. voornw. 3e
 persoon; ook wel *nio*
 bij achtervoeging; zie
 bij *ia*.
 nik mijn; zie bij *éné*.
 nim uw; zie bij *awà*.
 njènèf slapen; zie ook *tènèf*.
 njopo verkoopen. (K. *ngòpò*).
 njori springen.
 noe klapper (K. *ngi*); *noe-*
 ajò, kokospalm.
 noesa vuil witte plekken aan
 rotswanden.
 nog broeder.
 nogol braken (Von Ros. *week*).
 noton een boom, *Kleinhovia*
 hospita (en niet *Calo-*
 phyllum als bij Rob.,
 blz. 140).
 'nsili koopen (K. *sil*).
 'nsjoes 'njsoes *katjoèd*, een kind
 zoogen.
 O hij, zijn, zij, haar (altijd
 achter de woorden ge-
 voegd.
 oef hengelroede.
 oelit zee (K. *oelèt*).
 oem huis; *oem lèflif* of *oem*
 ni lèflif, dak van het
 huis; *oem li*, huis op
 palen boven de zee; *oem*
 bat, huis op den be-
 ganen grond.
 oenoef schildpadschaal (K.
 oenèf).
- oetoen honderd (gewoonlijk
 oetoen sa); *oetoen loe*,
 twee honderd; *oetoen*
 loe lafa tol, tweehon-
 derddertig.
 Pakal houten stijl eener wo-
 ning.
 palé groot.
 palèkèt kaap.
 palòlò een plant, *Solanum me-*
 longena.
 palpalan drijfhout of dobber.
 pandéré vlag.
 pap beneden, van onderen.
 pasa een boom, *Vitex Co-*
 fassus.
 patèn zwaar (V. Ros. *batan*).
 péa haar (K. *pèléa*).
 péit maan (K. *pièt*).
 pépintoeri . . een vogel, *Ptilopus sp.*
 pi een plant, *Alocasia ma-*
 crorrhiza.
 pin vrouw (K. *bin* of *obin*);
 awà pin awà, gij zijt
 een vrouw.
 pisi ziek (K. *bis*); 'mbisi, hij
 heeft de koorts.
 pit bitter (K. *dètibèt*).
 pnoe land, dorp, streek (K.
 knoe).
 pò verkorting van *sapò*,
 niet.
 poené rieken (bij V. Ros. *ru-*
 ken); *ga sio gi poené si*,
 die bloem riekt lekker.
 poesoe boog (K. *kafoe*).
 pos pagaai (K. *poes*).
 Roedja een slingerplant, waar-
 van het aftreksel der
 bladeren dient om mat-
 ten rood te verven.

- Sa één van zaken en dieren en bij tellen.
- sabéa 1°. een schaamgordel dragen.
2°. tent van bladeren op een inlandsch vaartuig.
- sabélo een paradijsvogel, *Diphyllodes speciosa*; *sabélo bat*, id. *Cicinnurus regius*. (De laatste heet ook wel *kalépip*, als komende de kleur overeen met de pitjes van *Abrus Praecatorius*.)
- sakèkèl. zeezwaluw, *Sterna* sp.
- sakèlik een vogel, *Trichoglossus* sp.
- salan hoed van pandanbladeren.
- samà staak met beelden en figuren nabij woningen, tot afwering van onheilen.
- samalai een vogel, *Tanysiptera* sp.
- sand een soort kleine, zwarte snippen.
- sapépèl paarschelp.
- sapènipnoe strandreiger, *Ardea*.
- sapò niet.
- sawès loeri; *s. mamè*, de roode; *s. matmèlèm*, de zwarte loeri.
- sawīl oost (*Rob. sawila*); *sawī kablata*, zuid.
- sé hoofdkrabber; *sé kabalām*, van bamboes; *sé oenoef*, van schildpad.
- séboe een struik, *Alpinia gigantea*.
- ségaf honger.
- sèl ankerplaats.
- sèmpain. een boom, *Carica papaya*, (*K. oempa*).
- si negen.
- sia zijn, haar, ons; zie bij *ia*.
- silip tamboerijn.
- sjag (of *sjag*), de gele paradijsvogel, *Paradisea papuana*; *sjag kasjanaf*, de *Seleucides alba*; *sjag wagé*, de *Paradisea rubra*.
- sjagsjagal rekje van de bladnerven van den nipahpalm om visch op te leggen (*K. sàsàgal*).
- sjal spreken (*V. Ros. bitjara*).
- sjam moeder, nl. van anderen (*K. nè*).
- sjèlèp met een houwer een slag toebrengen.
- sjéné mes (*K. tjoel*).
- sjètè sagoetor.
- sjomgoel neus (*K. sènjoen*).
- snioe schele hoofdpijn.
- soel lepeltje van schelp gemaakt.
- soes vrouwenborst (*K. sjoes*).
- solon lans met ijzeren punt.
- sorom bil.
- Ta steven eener prauw.
- tabaka tabak.
- takèk kip.
- tala pisang (*K. tal*).
- talak *fatalak*, echtscheiden.
- taljan harpoen om doejoeng en schildpad te steken.
- tan oog, gewoonlijk *tan ka-boeld*.
- tanam oor (*K. tnan*); grond-